

SCHRAMEK LÁSZLÓ PÉTER

Wesselényi Ferenc, Lippay György és Balassa Imre vitája a Pest megyei főispánságról*

A kora újkorral foglalkozó történészek számára jól ismert tény, hogy Pest megye főispáni tisztségét a mindenkori nádorok töltötték be 1659-től, amit az ebben az évben alkotott 76. törvénycikkely szentesített. Az országgyűlés e rendelkezést csaknem 200 év elteltével, 1848-ban hatálytalanította.¹

A nádori és főispáni hivatalok összekapcsolása a magyar közjogi viszonyok között számos tekintetben szokatlan helyzetet eredményezett, és hosszú távon befolyásolta a megyei közélet alakulását. Elsőként kell megemlíteni, hogy a fent említett 1659. évi törvénynek köszönhetően ez lett az egyetlen főispáni hivatal, amelyet a király nem tölthetett be tetszése szerint, mivel a nádori méltóság viselőit a rendi országgyűléseken választották meg.²

A diéta résztvevői nem sejtették, hogy Wesselényi Ferencet követően csak nyugat-magyarországi arisztokratacsaládok tagjait (egy Esterházy, egy Batthyány és két Pálffy), illetve három Habsburg főherceget (Sándor Lipót, József és István) választanak majd nádorrá. Minthogy birtokaik és hivatali feladataik őket legtöbbször Magyarország és a Habsburg Monarchia más területeire szólították Buda felszabadulása után is, a Pest megyei nemesség szabadon, a főispánon keresztül megmutatkozó uralkodói befolyástól mentesen szervezhette életét. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy itt ismereteink szerint 1742 előtt a helytartók és nádorok még főispáni adminisztrátort sem neveztek ki képviselőjükre.³

A nádori hivatal és Pest megye történetét kutató történészek azonban máig adósak e különleges közjogi helyzet kialakulásának feltárásával, ezért az aláb-

* A tanulmány az OTKA K 82078. sz. pályázatának támogatásával készült.

1 Corpus Juris Hungarici. CD-ROM. Szerk. Pomogyi László. KJK-Kerszöv, Bp., 2000. (= CJH CD) 1848:28. tc.

2 A királyok természetesen a nádori hivatal üresedése esetén a helytartókat szabadon jelölhették ki, akik egyúttal Pest megye főispánjai is lettek.

3 *Kiss Anita*: Pest-Pilis-Solt vármegye tisztkara 1715–1750. <http://www.pestmlev.hu/data/files/166225944.pdf> (A letöltés ideje: 2010. aug. 29.) 3. és *Hajnik Imre*: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. MTA, Bp., 1888. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XIII. 10.) 69.

biakban a kulisszák mögé tekintünk, és egy pillantást vetünk az 1659. évi 76. törvény elfogadásának folyamatára.⁴

Az Árpád-korban gyökerező hagyományok szerint Pest megyének nem voltak ispánjai. Ezen a helyzeten előbb Hédervári Lőrinc nádor próbált meg változtatni 1446-ban,⁵ de törekvése kudarcot vallott a rendek határozott országgyűlési fellépése miatt. Újabb ispán kinevezésére 1487-ben került sor, de ez a rendelkezés is a helyi nemesség tiltakozását váltotta ki,⁶ amelynek eredményeként az 1492. évi országgyűlésen az alábbi törvénycikket alkották meg: „Továbbá, valamint eddigelé sem voltak Pest és Pilis vármegyéknek ispánjaik, minthogy Budához közel fekszenek, úgy jövőre sem szükséges, hogy ispánjaik legyenek.”⁷ II. Ulászló király más törvényei is, az 1495. évi 20. és 24. cikkelyek megerősítették az itteni rendek azon kiváltságát, hogy felettük csupán szolgabírák ítélkeznek. Az 1498. évi 44. törvény ismét határozottan kijelentette, hogy az országban csupán Pest és Pilis megye rendelkezik azzal a különleges státusszal, hogy ott ispánok nincsenek.⁸ Ezek azok a jogszabályok, amelyek még másfél száz éven keresztül meghatározták Pest megye helyzetét, a közigazgatás itteni irányítóinak mozgásterét. E jogszabályok képezik majd a 17. század közepén élő megyei nemesség számára a viszonyítási pontot, amelyhez mindig tartani akarták magukat, és amelynek betartatását biztosítani akarták.

A Pest megyei közigazgatás struktúrája a Buda elestét követő évtizedekben lassan változott. 1597-ben e törvényhatóság alispánjaként Hartyáni János neve bukkan fel a forrásokban.⁹ A tizenöt éves háború idején a nemesi önkormányzat működése szünetelt, és az csupán a 17. század második évtizedében állt helyre, feltehetően ekkor már Pilis megyével kiegészülten. Pest eleinte Nógráddal közö-

4 A 19. és 20. század fordulóján Galgóczy Károly (*Galgóczy Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. I–II. Bp., 1876–1877.*) és Borovszky Samu (*Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I–II. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monografia Társaság, Bp., 1910.* [Magyarország vármegyéi és városai]) jelentetett meg a törvényhatóság történelméről, gazdasági, földrajzi és néprajzi viszonyairól monográfiát, de munkáikban nem szenteltek teret a főispáni hivatal betöltésének. Hajnik Imre az örökös főispánság történetét feldolgozó munkájában érintőlegesen foglalkozott a kérdéssel, de leírása rendkívül tömör és olykor tárgyi hibákat tartalmaz. Ld. *Hajnik I.:* i. m. (3. jz.) 68. A 20. század végén előbb Horváth Lajos tollából jelent meg egy rövid kötet Pest-Pilis-Solt megye egyesüléséről (*Horváth Lajos: Pest-Pilis-Solt vármegye kialakulása és működése 1659-ig. Pest Megyei Levéltár, Bp., 1995.* [Pest Megyei Levéltári Füzetek 24.] 143. skk.), amely munka csupán röviden érintette a kérdést. Legutóbb Szakály Ferenc írt szűkszavúan Pest megye főispáni hivataláról (ld. *Szakály Ferenc: A hódolt megye története. In: Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Főszerk. Zsoldos Attila. Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Bp., 2001.* 441. skk.).

5 *Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Bp., 1938.* 187–188.; *Zsoldos Attila: Pest megye az Árpád-korban. In: Pest megye monográfiája i. m. (4. jz.) 44. skk.*

6 *Tringli István: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája i. m. (4. jz.) 159.*

7 CJH CD 1492:100. tc.

8 Uo. 1495:20. és 24. tc., valamint 1498:44. tc.

9 *Szakály F.:* i. m. (4. jz.) 399.

sen,¹⁰ majd később önállóan választotta alispánjait. Pest megyében régi kiváltságainak megfelelően 1656-ig nem voltak főispánok, majd ekkor gyarmati gróf Balassa III. Imre neve mellett feltűnik Pest-Pilis-Solt megye főispáni címe. A helyi nemesség – a feltételezések szerint – Wesselényi Ferenc nádor buzdítására tiltakozott a kinevezés ellen, és három évig tartó küzdelem után az országgyűlés a bevezetőben említett törvényben a mindenkori nádort jelölte ki a megye főispánjává.¹¹ A rendelkezésünkre álló eddigi információk tehát meglehetősen hiányosak. E folyamat egyes fázisainak számos – különösen Balassa Imre hivatalba lépését és az 1659. évi 76. törvénycikkely megalkotását érintő – részletét pontosítjuk az alábbiakban a források eddiginél szélesebb körének bevonásával.

Balassa Imre pályája 1655-ig

Pest megye első főispánja a nagy múltú balassagyarmati és kékkői Balassa (Balassi) famíliából származott, amely a 16. században már Magyarországon is elismert osztrák bárói méltósággal rendelkezett.¹² Családjából elsőként őmaga 1653-ban,¹³ majd tizenegy évvel később, 1664-ben másod-unokatestvére, II. Bálint emelkedett a grófi méltóságra.¹⁴

Balassa Imre rendkívül tekintélyes magánvagyonnal rendelkezett, mint-hogy családja legidősebb ágának egyedüli férfitagja volt.¹⁵ Birtokainak korántsem teljes jegyzékében megtaláljuk a divényi és kékkői uradalomrész mellett a Pest megyei Kókát és Ságot,¹⁶ a Trencsén megyei vágbesztercei birtokokat, Rimaszombat felét, Gyöngyös 17 telkét, a csallóközi eberhardi uradalom egy részét. Balassa Imre ingó és ingatlan vagyonából számottevő készpénzjövdelemre tett szert. A 61 faluból vagy porcióból álló divényi uradalom 1671-ben

10 Uo. 439.

11 Uo. 440. skk.

12 *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. História-MTA TTI, Bp., 2010. (História Könyvtár. Monográfiák 27.)* 173.

13 Magyar Országos Levéltár, Budapest (= MOL) A 35 Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus expeditionum 1653. No. 1. Az oklevél regesztáját kiadta Iványi Béla. *Iványi Béla: Címeres levelek a keszthelyi és körmendi hercegi levéltárakban.* [Veszprém], 1943. (Körmendi füzetek) (Különlenyomat a Magyar Családtörténeti Szemle 1942. évfolyamának 9., 10., 11., 12. és 1943. évfolyamának 1. számából.) 18.

14 A Balassa család levéltára. Repertórium. Összeáll. Kállay István–Pataky Lajosné. MOL, Bp., 1972. (Levéltári leltárak 55.) 3. A grófi diploma szövegét megőrizték a Magyar Országos Levéltárban őrzött Királyi könyvek. MOL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii 13. k. p. 104–109.

15 A Balassa család levéltára i. m. (14. jz.) 4–5.

16 MOL E 148 Magyar Kamara Archívuma, Neo-regestrata acta Fasc. 1085. No. 50. p. 2. Balassa Imre további Pest megyei birtokainak jegyzékét (Parócza, Szentgyörgy, Szentegyed praediumok, valamint a Solti szék területén elhelyezkedő Szentiván puszta) ld. MOL P 1767 Családok, személyek, 1945 előtti nem kormányzati szervek iratai, A Balassa család levéltára, Családtagok iratai 3. cs. 12. t. Balassa III. Imre és felesége iratai fol. 199v.

4406 forint,¹⁷ ugyanekkor a vágbesztercei falvak 1763,¹⁸ Rimaszombat egymaga 500, Gyöngyös pedig 120 forint évenkénti cenzust fizetett földesurának.¹⁹ A Magyar Kamara értékbecslői 1670 körül a divényi birtoktest értékét 33 540 forintra taksálták.²⁰

Balassa Imre ifjúkoráról rendkívül csekély ismeretekkel rendelkezünk. Születési idejével kapcsolatban is feltevésekre hagyatkozhatunk. Édesapja, II. Imre 1620-ban, Bethlen Gábor hadjárata idején Bécsbe költözött, és 1621 novemberében kért segítyt ottani tartózkodása költségeinek fedezéséhez.²¹ Édesanyja, Bosnyák Judit (1616/1617–1680) Bosnyák Tamás (1572/1580–1634) füleki várkapitány gyermekeként látott napvilágot.²² Balassa III. Imre születését tehát biológiai okok miatt sem tehetjük 1629/1630-nál korábbra, ezért ezt tekinthetjük a születés *terminus post quem*jének. Az apa 1633-ban vagy 1634-ben hunyt el, ezért ez a feltételezhető *terminus ante quem*.²³ Balassa Imre igyekezett meglehetősen fiatalon rendelkezni birtokairól még az úgynevezett „teljeskorúság”, azaz a 24. életév betöltése előtt. 1648 februárjában például édesanyját kizárta az eberhardi, divényi, kékkői, vágbesztercei és gyarmati uradalomból.²⁴

Az arisztokraták többségéhez hasonlóan Balassa Imre is nagy figyelmet fordított családi kapcsolatainak építésére. Ezért Judit (†1684) nevű hűgát 1648 januárjában Koháry I. Istvánhoz (1616–1664) adta feleségül.²⁵ A fiatal földesúr másik leánytestvére, Emerencia Esterházy Zsigmondhoz (†1690), Pálnak, a későbbi nádornak első fokú unokatestvéréhez ment nőül. Maga Balassa Imre sem kevésbé tudatosan választott házastársat magának, ugyanis 1648 második felében házasságot kötött Lippay György esztergomi érsek testvérének, a Magyar

17 MOL E 156 Magyar Kamara Archívuma, Urbaria et conscriptiones Fasc. 6. No. 58. p. 188.

18 Uo. Fasc. 7. No. 23a. p. 61–70.

19 Uo. Fasc. 6. No. 98. p. 1.

20 Uo. Fasc. 102. No. 1. p. 1.

21 Österreichisches Staatsarchiv, Bécs (= ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn (= AVA FHKA HKA HFU) r. N. 121. 1621. nov. fol. 30r–31v. (MOL Filmtár W 1822.)

22 Mikó Árpád–Pálffy Géza: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. Művészettörténeti Értesítő 51. (2002) 164.

23 Balassa III. Imre apjának, II. Imrének 1633. május 11-én még levelet írt nándori Bene Mihály Nógrád megyei szolgabíró, felesége, Bosnyák Judit 1634-ben azonban már özvegynek titulálja magát. Előbbi levelet ld. MOL P 1767 3. cs. 11. t. Balassa II. Imre és felesége, Bosnyák Judit iratai fol. 19v. Az utóbbit ld. uo. 20r.

24 Bosnyák Judit a nyitrai káptalan előtt tett tiltakozásában (1649. január 5.) fia tettét 1648. Septuagesima vasárnapjára (február 9.) datálta. Ld. uo. fol. 69r. A birtokosok 18 éves korukban már rendelkezhettek birtokaikról, bevallást tehetek róluk. A jogképesség elérésének különböző fokozataira vonatkozóan ld.: Werbőczy István Hármaskönyve. Szerk. Márkus Dezső–Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Franklin, Bp., 1897. (Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytar 1000–1895) (Reprint: Pécs, 1989.) 195. (I. rész 113. cím).

25 A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661). S. a. r., az adattárat összeállította: Szabó András Péter. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2010. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 59.) 335.

Kamara elnökének, Lippay Gáspárnak²⁶ (†1652) Borbála (1634/1635–1659) nevű lányával, amely frigyből hét gyermek született.²⁷ A vőlegény a házassági szerződésben rendkívül magas összegű, mintegy 40 000 forint értékű jegyajándék adására kötelezte magát. Mivel a megjelölt összeg nem állt rendelkezésére, ezért birtokai egy jelentős részét elzálogosította hitvese javára.²⁸ Balassa Imre apósa családjának készpénzforrásait kihasználva sorra váltotta vissza elzálogosított birtokait, mint például a Nyitra megyei Surányban fekvő javakat.²⁹

A fiatal arisztokrata katonai pályafutásának első állomását – jelenlegi ismereteink szerint – a nógrádi vár képezte, amelynek élére 1650. február 22-én került,³⁰ de tevékenységéről meglehetősen elszórt adatokkal rendelkezünk. Nógrád parancsnokaként a vár fenntartásához szükséges anyagi erőforrások biztosítására komoly hangsúlyt helyezett, ezért a korabeli gyakorlatnak megfelelően 1650-ben bérbe vette Püsky János (1597–1657) kalocsai érsektől és a váci egyházmegye adminisztrátorától ez utóbbi püspökség tizedét évi 6000 forintos összegért. A területéről várható jövedelem teljes nagyságát ekkor 10–12 000 forintra becsülték.³¹ Balassa eleinte sokallta a bérleti díjat, de feltehetően apósa tanácsára mégis elfogadta a főpap ajánlatát.³²

Balassa Imre mindemellett aktívan kivette a részét a törökellenes harcokban. Rendszeresen vezetett engedély nélkül portyákat hódoltsági területre, amelyről Forgách Ádám bányavidéki végvidéki főkapitány³³ 1651. december 28-án és 29-én jelentést tett az Udvari Haditanács számára.³⁴ A vizsgálat lefoly-

26 Lippay Gáspár 1630 körül királyi kamarási címet szerzett, majd 1631 és 1635 között Rákóczi Pál országbíró munkáját ítélőmesterként segítette. 1636-tól tanácsosi, majd 1646-tól 1652-ben bekövetkezett haláláig elnöki tisztséget töltött be a Magyar Kamaránál. Ld. *Fallenbüchl Zoltán: A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. Levéltári Közlemények* 39. (1968) 251. és 253. Újabbán: *Mikó Á.–Pálffy G.:* i. m. (22. jz.) 161–162.

27 A Lippay Borbála életrajzi adataira vonatkozó elszórt adatokat ld.: Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (= ELTE EK Kt.) G 148. p. 24. és 31.

28 MOL P 1341 A Batthyány család levéltára, Az Illésházy család iratai Lad. 18. Fasc. 5. No. 2. fol. 12v–13v. (1648. augusztus 18.) A szerződés szerint Lippay Borbálát nem lehetett elűzni a divényi, kékkői, gyarmati és Hont megyei jószágokból Balassa Imre halála esetén, kizárólag abban az esetben, ha a rokonság hiánytalanul kifizette neki a 40 000 forintot.

29 Uo. Lad. 18. Fasc. 5. No. 2. fol. 13v–14r. (1648. december 18.) és uo. fol. 14r–v. (1649. december 31.)

30 *Pálffy Géza: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (XVI–XVII. század).* In: *Veszprém a török korban.* Szerk. Tóth G. Péter. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 1998. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) 154.

31 *Szarka Gyula: A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában 1526–1686. A bevezető tanulmányt írta és a kéziratot gondozta Molnár Antal. Vác Város Levéltára, Vác, 2008. (Váci Történelmi Tár 5.) 333.*

32 MOL P 1767 3. cs. 12. t. fol. 107r. (Lippay Gáspár levele Balassa Imrének. Pozsony, 1650. augusztus 9.)

33 Forgách 1644 és 1663 között töltötte be a dunáninenni végvidéki és kerületi főkapitány posztját. Ld. *Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle* 39. (1997) 271.

34 ÖStA Kriegsarchiv, Hofkriegsratprotokolle (= KA HKR Prot.) Exp. 303. k. (1652) fol. 18v.

tatása céljából a nógrádi várkapitányt 1652. február 5-ére idézték be hadbíróság elé.³⁵ Apósa azonban ígéretet tett arra, hogy Lippay Györggyel együtt elsimítja az ügyet.³⁶ Lippay Gáspár 1652. március 5-én, Lippay György esztergomi érsek pedig egy hónappal később nyújtotta be kérelmét a Haditanácshoz, amelyben bocsánatot kértek fiatal pártfogoltjuk számára.³⁷ A közbenjárás nem maradt eredménytelen, minthogy III. Ferdinánd az eljárást 1652. május 6-án felfüggesztette, és beosztásában megerősítette Balassa Imrét.³⁸ A nógrádi kapitány azonban alkalmasint engedély nélkül távozott szolgálati helyéről, amelyet szintén írásban kellett megtiltani számára.³⁹ Balassa Imrét végül 1652. október 8-án apósa támogatása mellett helyezték át gyarmati főkapitánnyá.⁴⁰

A problémák ellenére III. Ferdinánd 1653. január 3-án Balassa Imrét – uno-kaöccsét, II. Bálintot tizenegy évvel megelőzve – grófi méltóságra emelte kato-

35 Uo. 303. k. (1652) fol. 25r.

36 MOL P 11 A Balassa család levéltára, A család által lajstromozott iratok Ser. 13. Fasc. AW. No. 982. fol. 141r. (Lippay Gáspár levele Balassa Imrének. Bécs, 1652. február 22.) „Mii Istennek hála békével érkezünk érsek urunkkal ő nagyságával együtt Bécsben, noha az én niavaliám miatt kicsiny alkalmatlanságot kellett szenvednem. Ide érkezvén azért az nap Puchaim uram meglátogatta érsek urunkat ő nagyságát, kinek recommendálván az kegyelmed Forgách urammal való dolgát ő kegyelme azt atta tanácsul, hogy mivel az ilyen dolgokat az scultes [értsd: soltész] avagy az hadi bíró szokta itt az udvarban proponalni, tehát informálnánk voltaképpen rola azon skultest. Kegyelmed azért edes fiam uram küldje föl mingiart egy lovassátul az processust az melliet Forgách uram Újvárbán Kegyelmed ellen tétetett és kezéhez [is] iktatta az pariaját, mind az documentumokkal és írásokkal együtt, az mellick ezen Kegyelmed dolgát illetnék, hagi itt azokból elegendő informatiokat adhassunk az hova szükséges léssen. Immár nem tudom, ha késik tovább Kegyelmed Posenban, avagy nem, mivel ideiet nem tudom, hogy mikor vetetik elő az Kegyelmed allapatiat és az Ófölsége resolutioja is mikor léssen, egyébaránt ide föl való Kegyelmed jövetelét nem igen itélném szükségesnek, mivel hiszem Istent, hogy itt Kegyelmed nélkül is jó karban hosszuk az dolgot. Én csak szintén az asszony terminusához valo képest intendáltam azt, hogy Kegyelmed Surányban ne siessen, ne mondhassék az hogy csak fogás volt az a dilatio termini, addigh pedig migh ez egy felé el nem valik jobbnak itélliük az úrral Ó Nagyságával hogy Kegyelmed föl ne jöjjön. Mindezekben azért légyen az Kegyelmed jó akarattia csak Kegyelmed igen sietséggel küldgie az processust föl.”

37 ÖStA KA HKR Prot. Exp. 303. k. fol. 77r. (1652) „Caspar Lippay Hungarischer Cammerpraesident schliet bei etliche Puncta auf den von graff Forgach wider den Balassa Oberhauptman zu Novigrad eingeschickten Prozess und Sentenz” és uo. fol. 127v. „Erzbischoff vom 14. April intercediert pro Emerico Balassi ihm der gethanen Excursion halber zu perdonieren.”

38 Uo. Reg. 305. k. (1652) fol. 63r. „Intimatur Sacratissimam Caesaream Majestatem ex plenitudine potestatis imperialis processum contra Balassi institutum sustulisse et ei capitaneatum Neogradiensem de novo confirmasse.”

39 Uo. 304. k. (1651) fol. 126v., 128r–v.

40 A kinevezésre vonatkozóan ld. uo. Exp. 303. k. fol. 271v. és fol. 293v.; MOL P 1767 3. cs. 12. t. fol. 96r. Balassa Imre mellett unokatestvére, Ferenc is Gyarmat várának földesura és kapitánya volt. Ld. *Pálmány Béla*: Végváarak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 12. (1986) 84. Balassa Imre gyarmati kinevezése okot szolgáltatott egy közelebből ismeretlen családi vitára közte és Ferenc testvére között. Ld. MOL P 11 Ser. 1. Fasc. VIII. No. 203.

nai érdemeire tekintettel.⁴¹ A Gyarmatra, családi várába áthelyezett főkapitány sokat foglalkozott a rabkereskedelemmel, ami Forgách Ádámnak nemegyszer komoly problémát okozott, és ezzel kapcsolatban 1654-ben levélben megfeddte.⁴² Balassa Imre a folyamatosan jelentkező problémák ellenére 1655 júliusában megerősítette helyzetét Gyarmat várának élén, ugyanis saját kérésére – feltehetően Lippay György érsek és Wesselényi nádor támogatásával⁴³ – örökletessé tette várkapitányi kinevezését, ezzel példát mutatva sógorának, Koháry Istvánnak, aki két esztendő múlva hasonló kegyben részesül a füleki várkapitányi posztjának örökölhetővé tételével.⁴⁴

A főispáni kinevezés

Az uralkodó, tekintet nélkül a végvidéki főkapitánnyal szemben mutatott engedtlenségre és az általa okozott sorozatos problémákra, a gyarmati váururat 1655. július 18-án kinevezte Pest megye főispánjává. Erről egy két nappal későbbi levélben értesítették a megyét, tehát a király a méltóságadományozás minden formai követelményének eleget tett.⁴⁵ A kinevezés ideje és módja azonban felvet néhány kérdést.

A kinevezési okirat mindmáig nem került elő, azt a korabeli gyakorlattal ellentétben nem vezették be a Királyi Könyvekbe. Az 1651 és 1660 közötti évtizedből mintegy nyolc e tárgyban keletkezett feljegyzés olvasható.⁴⁶ A bejegyzés

41 MOL A 35 1653. No. 1. fol. 3v. Ld. még *Iványi B.*: i. m. (13. jz.) 18.

42 MOL P 11 Ser. 13. Fasc. AW. No. 978. fol. 127r. „Az kegyelmed levelét ezen órában vettem, az meliben az rabokat az kirkül kegyelmednek írtam, kik hozták, neveket ide küldte, s értem más-képpen is az török békessighrül mit írjon. Ha azért Kegyelmed tudja mi ukbol írtam s parancsoltam tisztem szerint Kegyelmednek, hogy ha mi rabokat hosznak adja tudtomra kik hozták, s hírem nélkül el ne adattassanak. Kegyelmed azért felkírem, tisztem szerint parancsolom, hogi valamint Kegyelmednek megírtam kik hozták, úgy írja meg, ki vette meg őket, tudván parancsolatomat s egyéberant is Kegyelmed miatt én az illien dolgokban mennyiben szenvedek. Hol pedig Kegyelmed meg nem írja, ha mi alkalmatlanságát lattja, reám ne vesszen, mert egyibiránt derekas inquisitiot tétetek felőle, s Ó Felséghét is mingiárt informáalom, noha más volna ennek az modja, tudván nekem mit kellene rola tennem.”

43 Wesselényi és Lippay támogatását csupán sejtethetjük, mivel a haditanácsi protokollum mind-össze az alábbi bejegyzést őrizte meg: „Palatinus et archiepiscopus wegen des Herrn Emerici Balassi gebettenen Conferierung seinen Söhnen die die Oberhauptmannschaft zu Giarmath”. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 311. k. fol. 244v. (1655).

44 Balassa kérelmét ld. uo. fol. 238v. (1655). Az 1655. július 16-án kelt határozat: uo. Reg. 312. k. fol. 146r–v. (1655) „Archiepiscopo Strigoniensi communicatur [...] die Oberhauptmannschafft Giarmath nach des Emerici Balassa Todt seinen Sohnen conferiert solle werden.” Koháry kinevezésére vonatkozóan ld. A szécsényi seregszék jegyzőkönyve i. m. (25. jz.) 336.

45 Balassa kinevezésére vonatkozóan ld. MOL A 57 11. k. p. 362. „Collatio supremi honoris comitatum Pest Pilis spectabili et magnifico comiti Emerico Balassa stylo cancellaristico. Viennae. Anno et die ut supra facta. Die 18. Julii.” A megye értesítéséről ld. MOL A 27 Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae comitatum 23. cs. Pest megye, 1655. augusztus 18.

46 MOL A 57 11. k. p. 104–105., 106., 208–209., 361–362.; uo. 12. k. p. 166–167., 169., 192., 248–249.

elmaradása annál érthetlenebb, mert Pest megye esetében nem állt rendelkezésre korábbi formula, tehát ezt a hiányt is pótolhatták volna.

A méltóság adományozásának dátuma még több problémát vet fel. Az oklevél kiállítására ugyanis alig néhány nappal az országgyűlés befejezése után került sor. Ezen a diétán a magyar rendek és az udvar kényszerből ismételtlen kiegyezett egymással. A magyar politikai elit ugyanis az 1653-ban elhunyt Pálffy Pál helyére óhajtott nádort választani, III. Ferdinánd pedig a trónörökös IV. Ferdinánd halála miatt második fiát, Lipót főherceget akarta királlyá választatni. A diéta 1655. március 15-én megválasztotta az ország első világi méltóságává Weszelényi Ferencet,⁴⁷ a király június 25-én kinevezte az ország második világi főméltóságát, az országbíróvá Nádasdy III. Ferenc személyében, és június 27-én megkoronázták az újabb trónörökösöt.⁴⁸ A kinevezés elodázása felkelti azt a gyanút, hogy az udvar szántsándékkal megvárta az országgyűlési küldöttek hazatértét egy esetleges, a megyei kiváltságok megsértését kísérő felzúdulás megelőzése érdekében.

Balassa Imre főispáni kinevezésének háttéréről az okmányok eltűnése miatt nem rendelkezünk biztos információkkal, így legfeljebb csak találgathatjuk az okokat. Egy katolikus főnemes kinevezése egy református többségű megye élére talán azt a látszatot kelthetné – különösen a 19. századi történetírás szellemiségének jegyében –, hogy az uralkodó így akarta előmozdítani a régió rekatalizálását. Balassa Imre esetében azonban feltételezhetően nem erről volt szó. Az 1659. évi országgyűlésen ugyanis a protestáns rendek csupán egy jelentéktelen panaszt fogalmaztak meg a családja ellen, miszerint a Nógrád megyei evangélikusok nehezményezték, hogy a Balassák néhány irtásföld után fizetendő tizedet elvették a lelkészeiktől. Továbbá még egy Pest megyei sérelemről értesülünk a forrásokból: a kecskeméti református egyházközség tiltakozott az ellen, hogy a katolikusok a templomukhoz kapcsolva építették meg kápolnájukat, de ezt nem hozták összefüggésbe Balassa főispáni tevékenységével.⁴⁹

Az ingyenmunka hatékonyabb behajtása tekintetében sem hozhatott érdemi váltást Balassa főispáni kinevezése, mivel Pest megye nem Gyarmat, hanem Nógrád várához tartozott *gratuitus laborral*.⁵⁰

Balassa egy csaknem negyed századdal későbbi dokumentumban a kortárs főrendek, azaz a főnemesség és a főpapok ajánlásának tulajdonította kinevezé-

47 Jean Bérenger–Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Napvilág, Bp., 2008. 73.

48 Uo. 76. Nádasdy kinevezésére vonatkozóan ld. *Toma Katalin*: Nádasdy III. Ferenc országbírói kinevezése. Adalékok az 1655. évi országgyűlés történetéhez. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. CD-ROM. Szerk. Erdélyi Gabriella–Tusor Péter. MTA TTI, Bp., 2007. 123.

49 Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár (= OSZK Kt.) Quart. Lat. 371. fol. 27r. és fol. 32r., valamint Országgyűlési Könyvtár (Budapest), Gyurikovits-féle országgyűlési kéziratok (= OGYK Gyurikovits) 700.519. p. 176. és 181.

50 CJH CD 1647:153. tc. 10. §, amit az 1655. évi 126. tc. 9. §-a megerősített (uo. 1655:126. tc.)

sét.⁵¹ Igaz-e, vagy csak formula? A kevés forrás jelenleg még nem engedi meg rekonstruálni Balassa Imre társadalmi kapcsolatrendszerét, de a fennmaradt levelek, a családtagjaival szembeni bánásmód arra enged következtetni, hogy a gróf már fiatalon is nehéz, kötekedő természetű volt. Azoknak a névsorában ugyanis, akikkel nézeteltérései támadhattak, jól ismert országos méltóságokat találunk. Forgách Ádámnak már 1655 előtt is meggyűlt a baja beosztottjával a rabkereskedelem és a portyák miatt. Gróf Batthyány I. Ádám feltehetően szintén nem sorolható Balassa jóakarói közé, mivel a gyarmati várkapitány hozzá írott leveleiben követelőző hangon kérte egy saját pénzen tanított hegedűse visszaküldését a Batthyány-udvarból.⁵² Végül, de nem utolsósorban itt kell megemlíteni Szelepcsényi György kancellár és nyitrai püspök nevét, akivel az eberhardi uradalom hovatarozása miatt keveredett vitába. Balassa Imre 1649. május 1-jén elzálogosította itt fekvő javait 2100 tallérért Szelepcsényinek.⁵³ A birtoktestet feltehetően 1655 előtt visszaváltották, mert ekkor már Lippay Borbála és családja számára jegyezték be zálogjogot az uradalomra.⁵⁴ Szelepcsényi nyilván továbbra is a javak megszerzésén fáradozott, ugyanis Balassa Imre 1659-ben ismét a püspököt tette az itteni javak zálogbirtokosává.⁵⁵ A kialakult helyzet miatt a nyitrai püspök Balassával tartósan rossz viszonyban maradt.⁵⁶

Mindezek ismeretében a legfőbb kérdés, kit tekinthetünk Balassa Imre támogatójának a főispáni tiszt elnyerésében. A mágnások-arisztokraták sorai-
ban talán az Esterházyak között lehettek patrónusai, hiszen lánytestvérét, Emerenciát 1657-ben e család egyik tagja, Zsigmond vette feleségül, illetve a fiatal Esterházy Pállal volt olyan viszonyban, hogy egy emberének fiát ugyanebben az évben az udvarába beajánlja.⁵⁷ Gróf Rákóczi László barátságban állt Balassa Imrével, az 1655. évi országgyűlés idején számtalan alkalommal ebédeltek és vacsoráztak közösen, illetve nem egy alkalommal együtt „menetek a mezőre mu-

51 OSZK Kt. Fol. Hung. 36. fol. 3r. „Ferdinandus tertius [...] rex Hungariae ad multorum Hungariae regnicolarum praelatorum et baronum et magnatum recommendatione clementer mihi donavit et obtulit supremi comitis officium comitatum Pest Pilis et Solt unitorum [...]”

52 MOL P 1314 A Batthyány család levéltára, Missiles 1503. (Divény, 1653. július 17.), 1504. (Divény, 1653. november 30.) és 1505. (Pozsony, 1654. július 17.).

53 MOL P 1341 Lad. 18. Fasc. 5. No. 2. fol. 14v–16r.

54 MOL P 1767 3. cs. 12. t. fol. 105v–106v.

55 Uo. fol. 105r–105v.

56 OSZK Kt. Fol. Hung. 36. fol. 2v. „[...] circa annum 1657 multas cum habuissem ab uno et alio persecutiones et incommoditates, refugi Viennam ad Suam Majestatem Sacratissimam, bonas et clementes de illatis mihi injuriis acquisivi Caesareas Resoluciones sed protunc Aulae Cancellarius Hungariae fuit modernus archiepiscopus Strigoniensis Georgius Szelepcsényi nullo modo nec in evidentibus justis me voluit promovere aliter, imo nunquam quietus fui et inquietare me de die in diem non definivit usque dum in comitatu Pisoniensi, in insula Csalloköz habitam arcensem portionem meam nomine Eberhard [...] in bis mille talleris sibi obligare et inscribere me omnino coegit [...]”

57 MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor 5. cs. 1106. (Gyarmat, 1657. október 22.)

latni”.⁵⁸ Rákóczi Lippay György pártfogoltjaként kezdte meg közéleti pályafutását, tehát a két ifjú arisztokrata ugyanahhoz a politikai csoporthoz tartozott.⁵⁹ Balassa Imre kinevezésének előmozdítói között kereshetjük felesége rokonait, köztük is elsősorban az egyházi rend első emberét, Lippay Györgyöt. Az érsek döntő szerepet játszott abban, hogy Wesselényi felkerüljön a nádorjelöltek közé,⁶⁰ és támogatása eleinte segítette Nádasdy Ferenc országbírói székbe emelkedését, illetve összeveszésük rövid ideig hátráltatta kinevezése véglegesítését.⁶¹ Előfordulhat, hogy Lippay érsek Magyarország legfontosabb rendi hivatalainak betöltésével párhuzamosan támogatókat próbált szerezni a világi főrendek között néhai testvére vejének főispáni posztra emelésével. A további pártfogók sorában találhatjuk feltehetően sógorát, Koháry I. Istvánt. Nyilván szerepet játszott a főispáni cím odaítélésében, hogy Balassa Imre, illetve szülei hűsége nem ingott meg a király iránt Bethlen Gábor 1620–1621. évi⁶² és I. Rákóczi György 1644. évi hadjáratai idején sem,⁶³ sőt ez utóbbi esetben II. Imre özvegye, Bosnyák Judit búzáat, zabot és lisztet szállított 735 forint értékben Esterházy Miklós nádor és Johann Graf von Götz tábornok csapatainak.⁶⁴

A rendi tiltakozás formái és eredménye

Az uralkodói kinevezés dacára az új főispán 1655 nyarán nem tudta elfoglalni hivatalát. A helyi nemesség ugyanis nem vett tudomást a kinevezésről, és a beiktatást nem voltak hajlandók megtartani. Erre a jogalapot a megye régi kiváltságai jelentették, amellyel kapcsolatban a király az alábbi szavakat vetette papírra: „Ti, Hűséges Híveink, bizonyos e célra alkotott törvényekre hivatkozva azon kegyes rendeletünk végrehajtását mellőztétek és azt kevésre becsültétek, amelyet ezen megyénk főispáni hivatalának adományozásáról alkottunk. Oly messzi van még az, hogy ti a kérvényező grófnak [ti. Balassa Imrének] az illő tiszteletet és megbecsülést megadjátok, sőt még főispánotoknak sem akarjátok elismerni.”⁶⁵

58 Rákóczi László naplója. A Naplót feltárta, közzéteszi és a jegyzeteket írta Horn Ildikó. Magvető, Bp., 1990. (Magyar Hírmondó) 117., 119., 120., 127.

59 Uo. 375.

60 *Várkonyi Gábor*: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: Mindennapi választások i. m. (48. jz.) 105.

61 *Toma K.*: i. m. (48. jz.) 122.

62 ÖStA AVA FHKA HKA HFU r. N. 121. 1621. nov. fol. 30r. (MOL Filmtár W 1822.)

63 Balassa Simon, Imre első fokú unokatestvére 1644 júniusában csatlakozott Rákóczi György táborához. Ld. MOL A 32 Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae privatorum 1644. No. 500. Balassa Ferencnek, Simon testvérenek a hűsége szintén ingatagnak bizonyult, ezért neki 1647. június 22-én újra fel kellett esküdnie III. Ferdinándra. MOL A 57 10. k. p. 62b.

64 ÖStA AVA FHKA HKA HFU r. Nr. 206. 1659. nov. fol. 219r. skk. (MOL Filmtár W 2044.)

65 Pest Megyei Levéltár, Budapest (= PML) IV. 1-c/2. Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Uralkodói és helytartótanácsi rendeletek, Intimata inutilia 1655. No. 1. Az iratot regesztában közli: *Kiss Anita–Schramek László Péter*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Kiegészítő kötet. 1625–1715; 1728. Pest Megyei Levéltár, Bp., 2006. (Pest Megyei

A rendi tiltakozás első formája tehát passzív, az uralkodói határozat végrehajtásának elszabotálásában merült ki, III. Ferdinánd ugyanis írásbeli, azaz hivatalos megkeresésre egyáltalán nem tesz utalást. Természetesen Balassa gróf emiatt panasszal fordult az uralkodóhoz, aki augusztus 7-én parancsba adta, hogy Pest megye minden kifogás nélkül iktassa be Balassa Imrét tisztségébe.⁶⁶

A törvényhatóság közgyűlése következő ülésén, 1655. augusztus 18-án tiltakozó levelet küldött a királynak, amelyben a következő érvekkel magyarázta ellenállását: egyrészt Balassa Imre kinevezése a régi királyok alatt hozott és a III. Ferdinánd által is megerősített törvények és kiváltságok sérelmére történt. Másrészt a megye mindeddig közvetlenül a királytól, illetve a királyi helytartótól (*locumtenens regius*) függött, akik az alispánokat is jelölték. Így az új főispán kinevezése a helytartók és a király befolyását is csökkenti.⁶⁷ Ezért a megye kérte III. Ferdinándot, hogy tántorítsa el Balassa Imrét a főispáni hivatalba lépés szándékától legalább a következő országgyűlésig, mivel a törvényalkotás és hatálytalanítás jogát az uralkodó és az országgyűlés közösen gyakorolják.⁶⁸ A Pest megyei nemesség tiltakozása ezúttal már hivatalos formát öltött, így arra az uralkodónak újabb határozatban kellett reagálnia.

III. Ferdinánd válasza nem késett sokáig (1655. szeptember 7.), ebben pedig ismételten felszólította Pest megyét, hogy fogadja el jelöltjét főispánjának. Az 1492. és 1495. évi törvényekkel kapcsolatban megjegyezte, hogy azokat a környezetében tartózkodó tanácsadók véleménye szerint a királyi székhely közelsége miatt szentesítették, a körülmények azonban a jogszabályok elfogadása óta megváltoztak.⁶⁹ Másrészt, ha maga a törvény még hatályos lenne, akkor alispánok sem lennének a megyében, csupán szolgabírák.⁷⁰

Levéltári Füzetek 37.) 59. regeszta. „Fidelitates Vestras praetextu certorum articulorum ad id inductas benigna resolutione Nostra de et super collatione officii supremi comitis istius comitatus nostri pro parte memorati supplicantis, per Majestatem Nostram clementer facta, postposita et vilipensa tantum abest, vos eidem Comiti suplicanti debitum honorem et reverentiam praestare, quin potius eundem neque pro vostro supremo comite agnoscere velle.”

66 PML IV. 1-c/2. 1655. No. 1.

67 MOL A 27 23. cs. Pest megye, 1655. augusztus 18. „Siquidem dicti comitatus nostri hactenus ex vi praemissarum constitutionum Regni nullius supremi comitis jurisdictioni subjecti erant, verum a legitimis Regni Hungariae Regibus et post suas Majestates locumtenentibus regis, qui vacante officio vice comitis personas ad id munus idoneas candidare consueti sunt, suam habebant dependentiam. Quod si secus fieret, videretur tam Suae Majestatis Sacratissimae auctoritati, quam etiam domini locumtenentis regii dignitati derogare ac praescriptis legibus Regni praejudicare.”

68 Uo. „Siquidem leges et statuta condendi sit etiam abolendi auctoritas penes Majestatem Vestram Sacratissimam et regnicolas”. A megyei nemesek e véleménye tükrözi Werbőczy István törvényalkotásról alkotott gondolatait. Werbőczy i. m. (24. jz.) 228–229. (II. rész 3. cím 2–5. §).

69 MOL A 35 1655. No. 398. „cum autem articulos praefatos ex informatione nonnullorum fidelium nostrorum Ungarorum consiliariorum intelligamus intuitu saltem pro tunc vicinitatis regum residentiae Budensis fuisse sancitos”. Az iratot ismerteti *Hajnik I.*: i. m. (3. jz.) 68.

70 MOL A 35 1655. No. 398. „qui si etiam de praesenti observandi forent, vos neque vicecomites habere sed soli iudicium contentos esse debere manifestum sit”.

A megye nem nyugodott bele abba, hogy a király következetesen kitartott je-löltje beiktatása mellett, ezért a törvényes tiltakozás újabb formáját választotta, miszerint követeket küldött Wesselényi Ferenc nádorhoz és királyi helytartóhoz, hogy tájékoztassák a kialakult helyzetről. Wesselényinek ugyanis tisztéből fakadóan kötelessége volt az uralkodó és a rendek közötti közvetítés a nádori törvények szerint. Az 1485. évi 6. cikkely alapján a nádor az uralkodó és az ország közötti ál-talános – mai szóhasználatlaltal élve politikai – nézeteltérések elsimításában jutott döntő szerephez.⁷¹ A legfőbb világi méltóság viselői már a középkorban is közvetí-tői szerepet kaptak a király és az ország közötti viták rendezésére.⁷² A megyei ne-mesek jelentős része egyébként jól ismerhette a nádort már az előző évtizedekből, hiszen az 1634 februárjától a menekült vármegye székhelyének, Fülek várának ka-pitányi tisztségét töltötte be,⁷³ és nemegyszer részt vett a megye közgyűlésén.⁷⁴ A nádor teljesen elfogadhatónak tartotta a helyi nemesség eddigi magatartását, és e tárgyban levéllel fordult III. Ferdinándhoz is.⁷⁵ A közgyűlésnek 1655. november 3-án az alábbiakat javasolta: „mindaddiglan, míglen az keövetkezendő ország-gyűlésben az nemes ország az megírt articulus ellen mást nem fundál, és azoknak főispánságának collatiojárúl nem determinál, eőkegyelmét Balassi uramot sem mi nem agnoscallyuk, se kegyelmek se tartsa főispánjának. Sőt ha parancsolja vice-ispán és szolgabírák uraimnak, hogy installatiojára gyűlést hirdessen, ne cse-lekedje, és ha eő kegyelme kibocsátaná currensét, azon eő kegyelme gyűlésére senki ne comparealjon. Seőt eő feölségét követei által is megtalállya kegyelmek [...].”⁷⁶ E levél közgyűlési felolvasásával egyidejűleg Balassa Imre nevében Szalathnyai György tiltakozást nyújtott be a megye engedetlensége ellen.⁷⁷

A közgyűlés megfogadta Wesselényi tanácsát, és Laszkáry János jegyzőt, va-lamint Kutassy György szolgabírót⁷⁸ küldte a királyhoz, akik az udvarban szolgáló Szelepcsényi György magyar kancellár közbenjárására 1655 decemberében ki-hallgatást nyertek III. Ferdinándnál.⁷⁹ Ezzel a megyei rendek a tiltakozás utolsó

71 CJH CD 1485:6. tc.

72 Uo. 1439:2. tc.

73 *Várkonyi Gábor*: Wesselényi Ferenc nádor. Sic Itur ad Astra 1. (1987) 92. skk.

74 *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711 I. 1638–1644, 1656–1665. Pest Megyei Levéltár, Bp., 1983. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 6.) passim

75 PML IV. 1-c/2. 1655. No. 3. A nádor királynak írott levele mindmáig nem került elő. Lippay György – aki a törvényalkotás és -hatálytalanítás országgyűlési jogosítványának megsértését lát-ta Wesselényi Ferenc legfontosabb érvének – szintén teljességgel magáévá tette a megye állás-pontját. Ld. MOL A 33 Magyar Kancelláriai Levéltár, Opiniones 1656. No. 1. fol. 560r.

76 PML IV. 1-c/2. 1655. No. 3.

77 PML IV. 1-l. Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Tiltakozások 1655. No. 5.

78 Kutassy György már 1640-ben is Pest megye ideiglenes alispánjaként szerepel a forrásokban, majd Heves megyében is különböző tisztségeket viselt. Pályafutását röviden összegezve ld. A szécsényi seregszék jegyzőkönyve i. m. (25. jz.) 344–345. Ráday András alispán valószínűleg 1655 őszén meghalt (ld. PML IV. 1-l. 1655. No. 5.), ezért nem vehetett részt a tárgyalásokon.

79 PML IV. 1-c/2. 1655. No. 4. Az irat regesztáját közli: *Kiss A.–Schramek L. P.*: i. m. (65. jz.) 62. regeszta.

eszközéhez folyamodtak. Szokatlan eseménynek tekinthetjük azt, hogy az uralkodó egy hódolt megye két tisztviselőjét audiencián fogadta. Nyilvánvaló, hogy Szelepcsényi döntő szerepet játszott ennek kieszközlésében. A püspök támogató magatartásának háttérben minden bizonnyal az eberhardi uradalom hovatarozása miatt Balassa Imrével folytatott, fentebb említett vita állt. Laszkáry és Kutassy a kihallgatáson a nádori intelmeket követve kérték, hogy a következő országgyűlés döntsön a Pest megyei főispán személyéről.⁸⁰

A megyei nemesség a főispáni kinevezés időpontja és az uralkodói kihallgatás közötti öt hónapban végigjárta a tiltakozás minden elképzelhető és ésszerű formáját. Első lépésként a Füleken tartózkodó tisztviselők nem vettek tudomást a kinevezésről, ezt követte a hivatalos közgyűlési panasz megfogalmazása, majd folytatódott a protestáció a nádor megkeresésével, és befejeződött a küldöttek király elé járulásával.

Az alábbiakban arra keressük a választ, hogy az állhatatos kitartás a régi privilégiumok oltalmazásában megváltoztatta-e az uralkodó álláspontját a főispáni cím adományozásáról. III. Ferdinánd a megyei követek fogadását követően, 1655. december 20-án felkérte Lippay György érsek-főkancellárt véleménye írásban történő ismertetésére.⁸¹ Lippay következő év január 16-án keltezett válaszában az alábbi szavakkal tett javaslatot a korábbi álláspont melletti kitartásra: „mivel már-már szokássá vált Felségetek parancsával szemben engedetlenséget mutatni, azért úgy vélem, hogy helyesebb lenne teljes egészében a korábbi határozat mellett kitartani, mint az egyszer már odaadott adományokat visszavenni és semmissé nyilvánítani.”⁸² A megye álláspontját alátámasztó törvények hatálytalanságára vonatkozóan is számos érvet talált Lippay György: egyrészt Buda el-este után a megye a szomszédos Heves fő- és alispánjának joghatósága alá került, tehát a korábbi kiváltság érvényét a gyakorlat megszüntette. Másrészt Pest megye alispánok választásával önmaga is hatálytalanította a törvényt, és önként lemondott előjogairól. Végül az 1578. évi 4. tc. elrendelte, hogy azon megyék élére főispánokat kell kinevezni, amelyekben ez a tisztség betöltetlen.⁸³

80 MOL A 35 1655. No. 409. „[...] iidem tamen comitatus adstipulante etiam fidele nostro regni comite palatino expediti ad majestatem nostram cum fiduciariis litteris certis suis nuntiis qualisnam considerationes et obices in acceptando per nos eisdem declarato supremo comite mersent, negotium praesens ad futuram usque regni diaetam reiciendum prorogandumque suadeant et postulant [...]” Az iratot ismerteti *Hajnik I.*: i. m. (3. jz.) 68.

81 MOL A 35 1655. No. 409. „Antequam igitur ulteriusque ad hanc ipsam instantiam nos resolvamus fidelitati vestrae id cumprimis communicandum esse duximus, quatenus discussis et bene ruminandis rationibus et argumentis in contrarium per vos allegatis, et nunc necnon cum praepudicio ac laesione auctoritatis nostrae regiae id fore censendum videatur, si intervenientibus jam iteratis benignis mandatis nostris ad eosdem comitatus praemittitur exaratis posita hujusmodi dilatio admitteretur, exara [!] superinde informationem et opinionem vestram, scriptotenus nobis suppeditare velitis [...]”

82 MOL A 33 1656. No. 1. fol. 560r. „quod vere iam in consuetudinem abit mandatis Vestrae Majestatis non oboedire, omnino de auctoritate Vestrae Majestatis esse censeo priori benignae suae resolutionis inhaerere, quam donationes semel datas cassare et abrogare.”

83 Uo.

Lippay György érveit tárgyilagosan, a körülmények ismeretében fogalmazta meg. Egyrészt Buda eleste után Pest megye tisztkara egy ideig Eger várába tette át székhelyét,⁸⁴ ezért a törvényhatóság működésének szünetében ténylegesen valóban a hevesi magisztrátusok intézhették Pest megye ügyeit. Másrészt az esztergomi érsek érveit támasztja alá Werbőczy *Tripartituma* is, amely a következő megállapítást tartalmazza: „ha valamely város vagy közönség saját szokásával ellenkező statútumot hoz, akkor ez eltörlí a szokást, még ha erről említést nem teszen is; mert a városról vagy népről föltesszük, hogy a maga szokását ismeri.”⁸⁵ Pest megye tehát a 17. században alispánok választásával önmaga is lemondott korábbi előjogáról, egy korábbi szokást egy újjal váltott fel.

Végezetül a Lippay által említett törvénycikkely a következő rendelkezéseket tartalmazza: „Azokban a vármegyékben is, a melyeknek főispánjuk nincsen, addig a míg számukra a főispánról gondoskodás történik; az alispánok, ugy a törvényszékek hirdetésében, mint az adóügyek intézésére szükséges dolgokban, valamint az egyéb törvénykezési teendőkből és végrehajtásokban is eljárhasanak. 1. § Efelől pedig méltóztassék Ő császári felsége minél előbb gondoskodni.”⁸⁶ Az 1578. évi 4. törvénycikk nem említi konkrétan egyik megyét sem, így ereje általánosnak tekinthető, tehát az 1492., 1495. és 1498. évi törvényeket – mai kifejezéssel élve – hatálytalanította, érvénytelenítette. Így tulajdonképpen a magyar királyok 1578 óta elmulasztották törvényi kötelezettségük teljesítését.

Lippay Györgyöt feltehetően nem csupán a törvények legszigorúbb értelmezése vezette álláspontja kialakításában, nyilván személyesen is érintette őt a kérdés, hiszen Lippay Borbálán keresztül közeli rokonságban állt a kinevezettel, ráadásul a nádorok és a mindenkori esztergomi érsek régóta riválisként tekintettek egymásra. A felek tehát egy hosszú időre visszatekintő versengés újabb – ezúttal nem túl jelentős – állomásánál jártak, amelyről alábbiakban még bővebben szó lesz.

III. Ferdinánd Lippaynak címzett levelével egyidejűleg utasította Pest megyét – immár harmadszor –, hogy ismerje el főispánjának Balassát, tehát az érsek írásbeli válaszát meg sem várta.⁸⁷ A kinevezett és hivatalában többször is megerősített gyarmati kapitány 1656. január 4-én felszólította Vámosy István másodalispánt, hogy hívja össze a közgyűlést hivatali beiktatására.⁸⁸ A helyi nemesség kifogyott az ellenérvekből, és végrehajtotta az utasítást. Balassa Imre főispáni beiktatására 1656. március 20-án került sor, amikor az egész megye ünnepelesen tiltakozott az egri káptalan küldöttei előtt, miszerint csupán a

84 Horváth L.: i. m. (4. jz.) 139.

85 Werbőczy i. m. (24. jz.) 40–43. (Előbeszéd. 12. cím. 1. §.) „[...] si civitas, vel alia communitas facit statutum contra suam consuetudinem, tunc tollitur consuetudo; licet de ipsa non faciat mentionem, quia civitas, vel populus, praesumitur scire suam consuetudinem.”

86 CJH CD 1578:4. tc.

87 PML IV. 1-c/2. 1656. No. 4.

88 Uo. No. 1.

következő országgyűlésig hajlandó Balassa Imrét főispánjának tekinteni.⁸⁹ Sőt az uralkodó nevében a kancellár is ígéretet tett rá – feltehetően a decemberben az udvarba látogató követeknek –, hogy a főispán kinevezése csupán a következő diétáig tart.⁹⁰ Balassa egyébként a megye lépésére válaszul ellentiltakozását nyújtott be 1656. július 25-én, de a közgyűlés nem volt hajlandó azt jegyzőkönyvbe venni. A megye ugyanis egyrészt nem akarta a nádori tekintélyt csorbítani. A korabeli közvélekedés szerint a főispáni jogkört Buda elestét követően a nádorok és helytartók gyakorolták. Pest megye országgyűlési követei az elkövetkező, 1659. évi országgyűlésen legalábbis ezt a véleményt hangoztatták a sérelmi felirat megfogalmazásakor.⁹¹ Másrészt a megyegyűlés nemtetszését fejezte ki a *protestatio* benyújtásának helye ellen is. Feltehetően provokációnak tekintették, hogy Balassa azt a közgyűlés elé terjesztette. A megyegyűlés ugyanis azt helyesen állapította meg, hogy a főispán másutt is, például a hiteleshelyek bármelyikénél betervezhető volna tiltakozását. Harmadrészt a tiltakozás befogadásával a megye elismerte volna azt, hogy a főispán vitában elfoglalt álláspontja legalább tárgyalásra érdemes.⁹²

Balassa tiltakozásának elutasítása nem változtatott azon a tényen, hogy a megye élére *de facto* és *de jure* a királyi udvarban kinevezett személy került, ami a törvényhatóság középkori kiváltságát eltörölte. A helyzet megváltoztatására irányuló törekvések számára alapot jelenthetett Szelepcsényi ígérete, de ennek megvalósulása a távoli jövőbe tolódott.

A főispán és a megye 1656 és 1659 közötti tevékenysége

Balassa Imre főispáni tevékenységéről alig maradtak fenn források, mivel Pest megye iratanyagának tekintélyes hányada megsemmisült Fülek várának 1682. évi ostroma alkalmával. A megőrzött iratok között másod-unokatestvérének,

89 Heves Megyei Levéltár, Eger (= HML) XII-1/56 Az Egri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára Prot. AD No. 59.

90 Uo. „Siquidem dominus cancellarius quoque ablegatis comitatum in hac materia nomine Suae Majestatis talem dederit resolutionem, ut praefatus dominus comes Emericus Balassy cum tali protestatione et conditionis cautela in supremum comitem comitatus usque ad proxime futuram Regni diaetam acceptetur.”

91 PML IV. 1-d. Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közigazgatási iratok 1659. No. 2. fol. 35v–36r.; *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok. I. 1618–1670. Pest Megyei Levéltár, Bp., 2001. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 33.) 114.

92 PML IV. 1-c/2. No. 9. fol. 2. „[...] may napon celebralt gyűléssünkben az eő nagysága arra rendelt embere az ellen az protestatio ellen, kit tempore installationis ejusdem domini comitis Emerici Balassy in officium supremi comitis istorum comitatum teött mind Palatinus urunk ónagysága, s mind az nemes vármegye, reprotestalni akart. De az nemes vármegye millyen bizonyos és igen helyes ratiokra nézve azon protestatiot nem vötte be. Elsőben, hogy Palatinus urunk autoritasa forong benne. Másodsor, hogy az nemes vármegye maga ellen nem adhat fegyvert. Harmadsor hogy Eő Nagyságának másutt is vagyon módja azon protestatio peragálásában [...]”

II. Bálintnak szóló levelei családi ügyekkel kapcsolatosak.⁹³ A hivatali tevékenységének egyik nyoma egy igazolás, amelyben tájékoztatta Laskay András⁹⁴ veszprémi vicekapitányt arról, hogy Dunapataj Solt megye része volt, ezért a település lakóit nem szabad ingyenmunka végzésére Veszprém várához rendelni.⁹⁵

Az alábbiakban kénytelenek leszünk eltérni a Pest megyei főispánság kérdésétől egyrészt a dokumentumok hiánya miatt, másrészt mert Balassa harcmezőn végrehajtott tettei nagymértékben befolyásolták életének későbbi menetét, és ugyan közvetlen hatást nem gyakoroltak a megyével folytatott vitára, de hozzájárulhattak annak 1659. évi végeredményéhez.

A gyarmati várkapitány az 1656 és 1659 közötti években aktív törökellenes magatartást mutatott több-kevesebb sikerrel. Feltételezhető, hogy emberei részt vettek 1656-ban, szeptember elején egy jelentős, hatvani és egri törökökből álló csapat Szécsény alatti megverésében, amely alkalommal a hatvani bég is fogságba esett 38 társával együtt. Balassa Imre az elfogott szandzsákparancsnok uralkodónak történő átadásáért cserébe Gyarmat várának megerősítését kérte.⁹⁶ Talán ennek a sikernek köszönhetően Balassa 1656 nyárutóján megszabadította Divényvára mezővárost a töröknek fizetendő adótól, amelyhez Wesselényi nádor támogatását is elnyerte.⁹⁷ A várkapitány Gyarmat megerősítésére tekintélyes summát, legalább 6000 forintot fordított.⁹⁸ A véghely ezekben az években két bástyával bővült. A gróf I. Lipótnál elérte továbbá, hogy Divény és Kékkő felett is rendelkezzen.⁹⁹ Talán ezek a sikerek tették lehetővé, hogy 1657 elején a neve szóba kerüljön a térség legjelentősebb végvárának, Füleknek a parancsnoki posztjával kapcsolatban.¹⁰⁰ A kinevezés végül elmaradt, feltehetően a Balassával

93 MOL P 1761 A Balassa család levéltára, Balassa II. Bálint iratai 2. cs. 5 t. fol. 19., 21. Balassa Imre rendkívül hiányos személyi fondja meglehetősen kevés levelet tartalmaz az 1655 és 1659 közötti évekből. A nagy iratpusztulás oka lehet, hogy a Thököly-felkelés idején, 1679-ben Balassa Imre másodszor is átállt a felemelkedő késmárki gróf szolgálatába, ezért I. Lipót 1679. május 20-án minden ingó és ingatlan vagyonától megfosztotta őt, és parancsot adott a Magyar Kamarának a javak lefoglalására. Ld. MOL P 1767 3. cs. 12. t. fol. 185.

94 Laskay vagy másként Laskóy András 1656-tól 1685-ig töltötte be a veszprémi vicekapitányi posztot. Ld. *Pálffy G.*: A veszprémi végvár i. m. (30. jz.) 135.

95 PML IV. 1-c/2. 1656. No. 6. Az irat regesztáját közli *Kiss A.–Schramek L. P.*: i. m. (65. jz.) 67. regeszta.; *Borosy A.*: Közgyűlési jegyzőkönyvek i. m. (74. jz.) 271-13. regeszta.

96 ÖStA KA HKR Prot. Exp. 313. k. (1656) fol. 517v. és fol. 736r. Forgách Ádám jelentése a törökök megveréséről. Érsekújvár, 1656. szeptember 10. (Forgách Balassa részvételéről nem tesz említést.) Balassa Imre jelentése ugyanarról: uo. fol. 566r. „Balassi Emericus berichtet daß die Grenitzer den gefangenen Beg von Hatvan ihro Majestät offeriert bitte ihm solchen zu erbauung Giarmath zu überlassen.”

97 *Borosy A.*: Közgyűlési jegyzőkönyvek i. m. (74. jz.) 271-18. regeszta.

98 ÖStA AVA FHKA HKA HFU r. N. 204. 1659. febr. fol. 72r. (MOL Filmtár W 2042.)

99 *Pálmány Béla*: A végvár-mezővárostól a városig. Balassagyarmat polgári fejlődése az újkorban 1552–1870. Évkönyv. Nagy Iván Történeti Kör 3. (1996) 18–19.

100 ÖStA KA HKR Prot. Reg. 317. k. fol. 10r. „der Hungarische Canzler wolle bey seiner Reiß nach Siebenbürgen mit dem Erzbischoff zu Gran und Palatino conferieren ob die Hauptmannschafft zu Filleck dem Kohary oder dem Emerico Balassa und ob aine zwo Hauptmannschafften zugleich zu conferieren wider die Landtagsarticul.”

kapcsolatban egyre sokasodó problémák miatt. Nemegyszer előfordult, hogy a gyarmati kapitány előljárója, Forgách Ádám engedélye nélkül hagyta el szolgálati helyét.¹⁰¹ Ennél is súlyosabban esett a latba, hogy Balassa a végvidéki főkapitány többszöri tiltása ellenére is portyákat vezetett török területre.¹⁰²

A gróf nem minden akciója bizonyult sikeresnek, sőt egyik látványos fiaskója katonai pályafutásának ideiglenes törését eredményezte. Balassa Imre gyarmati és szécsényi végbeliek egyesített csapatával intézett támadást a törökök ellen mélyen a hódoltság területén, Hatvan és Buda vonala mögött 1657. szeptember 30-án. A rajtaütés sikeresen indult, mivel a támadók zsákmányt szereztek, de óvatlanná váltak a hazatérés során. A törökök lecsaptak a magyar végváriakra, és Balassa Imre csak negyed-ötödmagával tért vissza Gyarmatra, a többieket megölték vagy fogságba vetették, továbbá egy királyi zászló is elvesztett.¹⁰³

A vétkes várkapitány ellen Forgách Ádám azonnali eljárást indított, amelynek során Balassa többszöri felszólításra sem jelent meg a hadbírótság előtt.¹⁰⁴ A Haditanács gyakorlatilag megfosztotta beosztásától a várparancsnokot. A végvidéki főkapitányt 1657. november 21-én arra utasította, hogy jelöljön három személyt Gyarmat élére.¹⁰⁵ Forgách Ádám a következő év elején Balassa Bálintot, Forgách Györgyöt és Fekete Lászlót jelölte a megüresedő posztra.¹⁰⁶ Az 1658-ban meghozott elmarasztaló ítélet többek között pénzbüntetés megfizetésére kötelezte Balassa Imrét, ami ellen ő természetesen fellebbezett a királyhoz. Az indulatok forrtak Forgách és Balassa között, ezért a Haditanács 1658. május 28-án mindkét felet nyugalma megőrzésére szólította fel.¹⁰⁷

A bizonytalanságban telt hónapok alatt Balassa Imre megpróbált érvényt szerezni az 1655 júliusában kapott kiváltságnak, miszerint idősebb fia, Kristóf

101 MOL P 11 Ser. 13. Fasc. AW. No. 981. A Haditanács Balassa Imrének. Bécs, 1656. augusztus 15.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. 314. k. (1656) fol. 320v. (1656. augusztus 11.).

102 MOL P 11 Ser. 13. Fasc. AW. No. 982. fol. 144v.

103 Uo. fol. 145r. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. 317. k. (1657) fol. 355v. A portyát és az azt követő hadbírószági eljárást röviden megemlíti: *Bártfai Szabó László: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története.* Buzárovits, Esztergom, 1910. 413.

104 MOL P 11 Ser. 13. Fasc. AW. No. 982. fol. 144r.

105 ÖStA KA HKR Prot. Reg. 317. k. (1657) fol. 382v. „Formierung deß Prozess wider Balassi; Benennung dreier Subjecten zu der Hauptmannschafft Giarmath durch Forgách.”

106 Uo. Exp. 318. k. (1658) fol. 23v.

107 MOL P 11 Ser. 13. Fasc. AW. No. 985. fol. 154r–v. „[...] Domino Comiti Balassi incumbit, quod eandem regiam resolutionem praestoletur, neque interea propria vi aut Marte, prouti cominari videatur, adversus memoratum dominum comitem Forgach quidpiam illiciti attentare, ac per id rem solum magis aggravare, et difficiliorem reddere praesumat. Econtra non minus ipsi domino comiti Forgach juxta petitionem hinc serio per literas injungitur, siquidem sententia lata necdum a Sua Majestate approbata, et posito etiam quod approbaretur, inconveniens esset, subditos loco domini luere; ut proinde usque ad adventum praefatae Regiae resolutionis sibi quoque a cunctis violentiis tum in personam, tum in bona et subditos domini comitis exercendis omnino temperet, suisque confinariis ejusmodi illicitas pascuationes et id genus alia articulis Regni obversantia sub gravi poena inhibeat, imo subditis damnum, ubi forte aliquod jam passi fuisset, resarciri, ac pro aequitate satisfieri curet [...]”

követheti őt a főkapitányi székben, akit ő maga helyettesített volna addig, amíg el nem éri a hivatalviseléshez szükséges életkort.¹⁰⁸ Ezzel gyakorlatilag kiját-szotta volna az elmarasztaló határozat végrehajtását. A várkapitányi posztról történő eltávolítást végül elfogadta Balassa, a Haditanács pedig 1659 elején jóváhagyta Kristóf fia kinevezését.¹⁰⁹ Végül Balassa Imrének egyáltalán nem kellett lemondania beosztásáról, mivel I. Lipót az egész eljárást megszüntette, csupán a Forgáchnak járó köteles tisztelet és engedelmesség megadására tartott igényt Balassa részéről, valamint figyelmeztette a grófot, hogy a későbbiekben a hadi igazságszolgáltatással szemben nem élvezhet kivételezett helyzetet.¹¹⁰ A várkapitány mögött ezúttal is igen befolyásos patrónus állhatott, ha a Haditanács által is tényként kezelt leváltást sikerült megakadályozni. A pártfogó neve sajnos nem ismert, de feltehetően ismét Lippay György érsekről lehetett szó.

Balassa a visszahelyezése után ott folytatta várkapitányi munkáját, ahol 1657-ben félbehagyta. Engedély nélkül távozott őrhelyéről, ezért figyelmeztetni kellett a szabályok betartására.¹¹¹ Másrészt már 1659 novemberéből ismételten arról szerzünk információt, hogy engedély nélkül vezetett portyát, ezúttal Vác környékére.¹¹² Balassa Imrét tehát ekkor még nem, de az elkövetkező években megfosztották posztjától, és 1663-ban már nem lehetett jelen családi vára török ostrománál és elesténél.¹¹³

Pest megye nemessége ideig-óráig érvényesnek ismerte el Balassa kinevezését, legalábbis nyíltan még a nádornak küldött levelekben sem mutatható ki a

108 Uo. No. 987. fol. 160r–v. Balassa Imre a királynak. (Keltezés hiányzik.) Kérését az alábbi érvekkel támasztotta alá: 1. A vár régi családi birtoka, amelyet saját pénzén erősített meg. Az alkaptányi hivatal nélkül nem lakhatna a várban, nem kapná meg a szokott jövedelmeket, és elveszítené a földesúri respektusát. 2. Eddig sikeresen védte a várat a török hódítási próbálkozásoktól, és fél, hogy az új kapitány nem követne el mindent a helyzet fenntartására. 3. A várórség tőle és örököseitől függő helyzetben van, márpedig a király nyilván nem szándékozik megakadályozni őt földesúri jogai gyakorlásában.

109 ÖStA KA HKR Prot. Reg. 320/2. k. (1659) fol. 5v–6v. „Balassi Emericus seine Resignation der Oberhauptmannschafft zu Giarmath acceptiert, und solche seinem elteren Sohn Christoforo Balassi conferirt worden, auch nach diesem solche auf seinen jungeren Sohn fehrfallen solle, jedoch mit dieser Condition, daß der Oberleutenand solche Hauptmannschafft bis zu dessen Vogtbahrkeit versehe.”

110 Uo. Exp. 320/1. k. (1659) fol. 131r–v. „Copia Decrets vom 22. Februar 1659. an Graffen Emericum Balassi wegen des aufgehbehten Prozess wider ihn, jedoch daß er dem Forgách allen gebührenden Respect gebe. Secundo von des Generals Judicatur nicht exempt sein solle. Tertio das ihme erlaubt seinem Praesidio abzuraisen, jedoch jederzeit solches dem Forgách notificiere.”

111 Uo. Reg. 320/2. k. (1659) fol. 163v. és MOL P 11 Ser. 13. Fasc. AW. No. 986. A Haditanács Balassa Imrének. Bécs, 1659. július 10.

112 ÖStA KA HKR Prot. Exp. 320/1. k. (1659) fol. 466r. „Graf Forgách wegen des Emerici Balassi Streiff wider die Türken nachher Waitzen.”

113 *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára, Győr, 1995. 125.; OSZK Kt. Fol. Hung. 36. fol. 2r–v.

helyzet megváltoztatására irányuló szándékuk.¹¹⁴ Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a közgyűlés 1659-ben a váratlanul elhalálozott Földváry János¹¹⁵ alispán utódjának jelölésére felkérte a főispánt.¹¹⁶

Balassa Imre tekintélye tehát súlyos csorbát szenvedett a katonai balsiker miatt, hivatalát pedig ugyan komoly erőfeszítések eredményeként sikerült megőriznie, de helyzete a négy évvel korábbihoz képest bizonytalanabbá vált, amikor közeledett a Pest megyei főispánságról dönteni hivatott országgyűlés.

Az 1659. évi országgyűlés

A Füleken tanácskozó megyei közgyűlés 1659 júliusában két alkalommal foglalkozott az országgyűlési előkészületekkel. Az első ülésnapon, július 10-én megválasztották a követeket, Bene János alispánt és Pápay Jánost.¹¹⁷

A két követ múltjára vonatkozóan elszórt adatokkal rendelkezünk csupán. Bene János Nógrád megyében viselt szolgabírói hivatalt 1638 és 1644 között, majd ugyanitt másodalispánná választották 1652-ben, újabb két évvel később alispán lett. Ismereteink szerint Wesselényi nádort gácsi várának kapitányként szolgálta 1656 előtt, tehát az ő familiárisának tekinthetjük. Ezt követően viszont Balassa jelölése alapján került 1659. július 10-én a Pest megyei alispánjelöltek listájára, és választották meg a tisztségre.¹¹⁸

Társa 1647 és 1653 között Heves, majd 1656 és 1665 között Pest megyében viselt szolgabírói hivatalt, de neve Nógrádban is esküdt ülnökként szerepel a közgyűlési jegyzőkönyvekben. Pályafutása elején, az 1640-es években még Balassa Imre özvegyének, Bosnyák Juditnak familiárisa, az 1670-es években már Koháry II. István háznépéhez tartozott. Személye az 1650-es évek második felében feltételezhetően a nádornak sem lehetett ellenszenves, minthogy Wesselényi 1656 márciusában nádori adományban részesítette Pilis megyében.¹¹⁹ A választás során tehát nem Balassa elkötelezett hívei, igaz feltehetően nem is az ellenlábasai nyerték el a jogot a megyei érdekek képviselésére.

A küldöttek azt a feladatot kapták, hogy nyerjenek engedélyt a királytól egy új pecsét használatára. Az 1550. évi 42. cikkely elrendelte, hogy minden várme-

114 MOL E 199 Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Wesselényi 5. cs. 83. pallium fol. 1. Fülek, 1658. november 7.

115 Földváry János Heves, Nógrád és Pest megyében egyaránt vezető pozíciót szerzett pályafutása során. 1652 és 1655 között Nógrád megye adószedői tisztségét töltötte be, miközben a Heves megyéhez tartozó gyöngyösi járás szolgabírájaként is dolgozott. 1656. április 20-án Pest megye alispánjává választották, amely hivatalt haláláig viselte. Ld. A szécsényi seregszék jegyzőkönyve i. m. (24. jz.) 305–306.

116 *Borosy A.*: Közgyűlési jegyzőkönyvek i. m. (74. jz.) 552. regesztza.; *Horváth L.*: i. m. (4. jz.) 145.

117 PML IV. 1-a/1. Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 2. k. p. 96.; *Borosy A.*: Közgyűlési jegyzőkönyvek i. m. (74. jz.) 565. regesztza.

118 A szécsényi seregszék jegyzőkönyve i. m. (25. jz.) 266–267.

119 Uo. 377–379.

gye csináltasson magának pecsétet, de a jogszabály végrehajtása Pest megyében elmaradt. A tisztviselők a törvényhatóság nevében megfogalmazott kiadmányokat a családi pecsétgyűrűjük lenyomatával erősítették meg. Ugyanekkor egy bizottságot is felállítottak a részletes követutasítás kidolgozására,¹²⁰ amely egy héttel később készült el, de tartalma ismeretlen.¹²¹

Az 1659. évi országgyűlés bizonytalan külpolitikai helyzetben kezdte meg a tanácskozást. I. Lipót – augusztusi propozíciója alapján – még reménykedett a törökökkel kötött béke fenntartásában.¹²² Ez azonban hiú ábrándnak bizonyult, mivel egyrészt Erdély összeomlása már befejezett tény volt, másrészt arról érkezett hír szeptember 23-án, hogy a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti béke fenntartása csak abban az esetben lehetséges, ha I. Lipót elfogadja és a szultánnak kiadja II. Rákóczi Györgyöt.¹²³ A diéta napirendjén a török fenyegetettség mellett az evangélikus rendek sérelmei szerepeltek.¹²⁴ Minden más téma csak mellékesen bukkan fel az eseményeket egymással összhangban előadó, az országgyűlés alsóházában lejegyzett naplókban.

A rendek az érdemi munkát csak hosszú lakomákat követően,¹²⁵ 1659 augusztusában kezdték meg, és még e hónap 23-án megválasztották a sérelmeket összeállító bizottság tagjait. Pest megye követei ugyan nem kaptak helyet a bizottságban, de Heves küldötte, Libercsey Ferenc, aki egyúttal Pest megye jegyzői tisztségét viselte,¹²⁶ és Nógrád megye képviselője, Madách János igen.¹²⁷ Az előbbi Balassa Imre bizalmasa volt, és annak jogi képviselőjeként tevékenykedett hosszú éveken keresztül. A szoros személyi kötelék miatt Wesselényi nádor le is akarta mondadni őt követi posztjáról.¹²⁸ Ezzel szemben Madách János a nádor familiárisaként szolgált még az 1640-es évek második felében Füleken.¹²⁹ Tehát ő inkább pártolhatta a Pest megyei sérelmek orvoslását. A szomszédos

120 PML IV. 1-a/1. 2. k. p. 96.; *Borosy A.*: Közgyűlési jegyzőkönyvek i. m. (74. jz.) 557. és 566. regeszta.

121 *Borosy A.*: Közgyűlési jegyzőkönyvek i. m. (74. jz.) 570. és PML IV. 1-a/1. 2. k. p. 99. Az országgyűlési követek számára adott utasítást a közgyűlés előtt felolvasták, de – a 17. és 18. században nem egyedülálló módon – nem másolták be a közgyűlési jegyzőkönyvbe, ezért nem kell feltétlenül arra gondolni, hogy a megyei nemesség titkolni akarta szándékait.

122 A királyi propozíciót ld. *Borosy A.*: Közgyűlési iratok i. m. (91. jz.) 40. és PML IV. 1-d. 1659. No. 2. fol. 68v.

123 OGYK Gyurikovits 700.519. p. 49. Egy másik országgyűlési napló október 1-jére teszi ennek az információknak a közzétételét. *Borosy A.*: Közgyűlési iratok i. m. (91. jz.) 63.

124 *Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711). Athenaeum, Bp., 1898. (A magyar nemzet története VII.) 136.

125 A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. I–IV. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp., 1882–1897. 397.

126 Libercsey Ferencet 1657-ben egyszerre választották meg Heves és Pest megye jegyzőjévé is, majd két évvel később megerősítették hivatalában. Ld. *Borosy A.*: Közgyűlési jegyzőkönyvek i. m. (74. jz.) 273. és 554. regeszta.

127 *Borosy A.*: Közgyűlési iratok i. m. (91. jz.) 44. és MOL N 49 Regnicolaris Levéltár, Archivum regni, Ladula L. (Dietae antiquae) Fasc. H. No. 78a. fol. 42v.

128 A szécsényi seregszék jegyzőkönyve i. m. (25. jz.) 350–351.

129 Uo. 354–355.

megye küldöttével való együttműködés valószínűségét alátámasztja a tény, hogy e három megye tisztkara és nemessége rendkívül jól ismerte egymást. A három törvényhatóság közgyűlése ugyanis legtöbbször Füleken tanácskozott, ahol mindhárom nemesi közösség székházzal rendelkezett,¹³⁰ és e korszakban a három megye földesúri rétege és tisztkara is egymástól szinte teljesen elválaszthatatlanul összefonódott.¹³¹

A *gravamenek* összeállításán dolgozó bizottság szeptember 13-án vette jegyzékébe a Balassa Imre főispáni kinevezéséről szóló panaszt.¹³² A rendek ekkor három kérést fogalmaztak meg: 1. a korábbi törvények megerősítését; 2. a nádor – illetve a helytartó – főispáni szerepének elismerését, amely Buda elestét követően szállt rá; 3. új pecsét és címer adományozását a megyének.¹³³ A sérelmi felirat tervezetét október 10-én hagyta jóvá az országgyűlés, amely szerint megállapodtak abban, hogy Pest megye mindenkori főispánja a nádor legyen.¹³⁴ A királynak október 16-án megküldött *gravamenek* közé ez a 78. sorszámmal került be.¹³⁵ Az uralkodó elé terjesztett szöveg kiegészítette a fentebbi nyilatkozatot az egri káptalan előtt tett tiltakozás tartalmával, miszerint Balassa kinevezése csupán az országgyűlésig szólt.¹³⁶

I. Lipót október 31-én adott válaszában helyt adott a rendek kérésének.¹³⁷ Az uralkodó 1659. december 4-én szentesítette az országgyűlésen alkotott törvénycikkeket, köztük a Pest megyét érintőt is, amelyik a mindenkori nádort helyezte a törvényhatóság élére.

A megyei sérelem összemosta a késő középkorban fennálló állapotot – miszerint Pest megyében nincsenek főispánok – azzal a későbbi hagyománnyal, amely a megye feletti felügyeleti vagy főispáni jogokat a nádorok, illetve királyi helytartók hatáskörében tudta. A végeredmény szempontjából mindez lényegtelen, mert olyan kompromisszum született, amely az uralkodónak, a nádornak és

130 *Szakály F.*: i. m. (4. jz.) 441.

131 Uo. 446.

132 PML IV. 1-d. 1659. No. 2. fol. 76. és *Borosy A.*: Közgyűlési iratok i. m. (91. jz.) 49. Borosy András regesztájában Balassa Imre nevéhez fűzte tévesen a tiltakozás benyújtását. A bejegyzés szövege: „Die 13. Septembris. Sessione dominorum compilatorum porro circa perlectionem publicorum gravaminum laborantium celebrata, inter caetera perlectum est gravamen contra officium supremi comitis comitatum Pest, Pilis, Solt ad quod illustrissimus dominus Emericus Balassy de Gyarmat contra leges Regni et signanter anni 1492. articulus 100. 1495. articulus 24. 1498. articulus 44. non curata etiam contradictione eorundem comitatum ea in parte tempore installationis ejusdem facta fuit, sublimatque quod gravamen per dominos compilatores acceptatum est.”

133 PML IV. 1-d. 1659. No. 2. fol. 35v–36r.; *Borosy A.*: Közgyűlési iratok i. m. (91. jz.) 114.

134 OSZK Kt. Fol Lat. 102. Tom. II. fol. 66v. „Ut Pest, Pilis et Zold comitatus modernum et futuros regni palatinos habeant supremos comites, est accordatum.”

135 *Borosy A.*: Közgyűlési iratok i. m. (91. jz.) 114.

136 MOL N 49 Fasc. H. No. 78. fol. 24r.; OSZK Kt. Quart. Lat. 371. fol. 83r–v.; OGYK Gyurikovits 700.519. p. 243–244.

137 MOL N 49 Fasc. H. No. 78. fol. 34r.; OSZK Kt. Quart. Lat. 371. fol. 103v.; OGYK Gyurikovits 700.519. p. 268. „Ad. 78. manet.”

a megyei nemességnek is megfelelt. Pest megye régi kiváltsága, tudniillik hogy nem voltak főispánjai, megszűnt a nádori és főispáni hivatalok egymáshoz kötésével. A megyei önkormányzat feletti felügyelet azonban névleges maradt. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az itt megválasztott alispánok sohasem váltak főispáni helytartókká, miként az ebben az időben a nyugat-magyarországi megyék egy részében a középkori hagyományok továbbéléseként még előfordult.¹³⁸

A rendelkezésünkre álló adatok azt sugallják, hogy a sérelem megfogalmazása és az azt orvosló törvény elfogadása a vártnál könnyebben történt, különösen a négy évvel korábbi viták tükrében. Igaz ez annak ellenére is, hogy ismereteink a Pest megyei követek tevékenységéről meglehetősen hiányosak.¹³⁹ A jogszabály megalkotásához feltehetően több tényező is hozzájárult. Balassa Imre figyelmét lekötötte másod-unokatestvére, Balassa II. Bálint ellene benyújtott panasza, amelyben ez utóbbi a gyarmati végvár melletti pincéjének lebontását nehezményezte.¹⁴⁰ A családi vitát egy bizottság kirendelésével vélték megoldhatónak.¹⁴¹ Balassa Imre egyébként Wesselényi nádor mesterkedését sejtette az események háttérében – nem is alaptalanul, hiszen így a nádori pozíciók kétségkívül erősödtek.¹⁴² A dekrétum megalkotását nyilván segítette, hogy Balassa Imre apósa, Lippay Gáspár kamaraelnök már rég távozott az élők sorából, miközben helyzetét az 1657. évi katonai fiaskó miatt indított eljárások is jelentősen gyengítették.

A törvény az uralkodói szentesítést követően hatályba lépett, és a végrehajtása is megkezdődött. Pest megye számára elkészítették az új pecsétnyomót, amelyet ünnepélyes külsőségek között Koháry I. István 1660. január 8-án adott át a megye közgyűlésének. A pecsétnyomó köriratán Wesselényi Ferenc nádor neve és tisztsége is szerepelt, ezért ez az aktus szimbolikusan kifejezte, hogy a megye élen változás történt.¹⁴³ Balassa Imre ez év tavaszán még ragaszkodott főispáni címéhez és hivatalához, ezért a kérdésről április végén, május elején Bene János alispán Stubnyán tárgyalta Wesselényivel.¹⁴⁴ Ezt követően a közgyűlés május 8-án felszólította Balassát arra, hogy engedelmességen a törvényeknek, amit ő eleinte megta-

138 *Szakály F.*: i. m. (4. jz.) 442.

139 Pápay János 1659. október 1-jén egy bizottság tagjaként a személynökkel tárgyalta arról, hogy a bekiabálások rendkívül nehézzé teszik az országgyűlési munkát. OGYK Gyurikovits 700.519. p. 59.

140 Az erre vonatkozó sérelmet ld. *Borosy A.*: Közgyűlési iratok i. m. (91. jz.) 120.

141 CJH CD 1659:115. tc.

142 OSZK Kt. Fol. Hung. 36. fol. 3r-v. „sed protunc regni palatinus comes Franciscus Wesselény me eodem honore et officio per factiones suas privavit sibique vendicavit [...] meo cum damno et mei dehonestatione.”

143 Pest megye 1660 és 1733 között használt pecsétnyomójának a felirata: C[OMES] FRANCISCUS WESSELENI PALATINUS 1659. SIGIL[LUM] COMITATUS PEST PILIS SOLT. (Magyarul: Wesselényi nádor 1659. Pest-Pilis-Solt megye pecsétje.) *Horváth Lajos*: Pest megye városi, községi és megyei pecsétjei, 1381–1876. Pest Megyei Levéltár, Bp., 1982. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 4.) 52.

144 PML IV. 1-c/2. 1660. május 8. Szám nélküli irat.

gadott. Azt állította, hogy kinevezését a királytól kapta, ezért a megye az udvarhoz forduljon panaszával. Makaeskodása azonban nem változtatott az új helyzeten.¹⁴⁵ A törvény, amelyet az országgyűlés és a király alkotott, természetesen minden korábbi privilégiumot vagy adományt semmissé tett. A nemesség 1662-ben még tartott Balassa lehetséges visszatérésétől, ezért ennek megakadályozását tette országgyűlési követői egyik feladatává, de erre nem került sor.¹⁴⁶

A vita kimenetelét befolyásoló tényezők

A Pest megye főispáni hivatalának kialakulása és betöltése miatt négy év alatt kétszer megvívott küzdelem hitelesen dokumentálható mozzanatainak áttekintését követően választ kell találni néhány kérdésre. Egyrészt egyedi eset-e, hogy egy megye tiltakozott főispánja kinevezése ellen, mégpedig a fentebbiekben ismertetett kitartással? Melyek lehettek az összetűzés kimenetelét befolyásoló tényezők 1655-ben és 1659-ben, mivel a két alkalommal lefolytatott vita más-más eredménnyel végződött?

A török hódoltság idején nem egyedi eset, hogy egy megyei nemesség tiltakozott a király által kinevezett főispán beiktatása ellen. A 16. században a vármegyék még nem váltak a rendi ellenállás központjaivá, mint két évszázaddal később. Ekkoriban még az uralkodói rendeletek lelkiismeretes végrehajtói voltak.¹⁴⁷ A bécsi békét követően azonban megerősödött a magyar rendiség, és ennek következtében a törvényhatóságok döntéseinek mozgásteret kibővült, vagy legalábbis kívánságait nyíltabban fogalmazta meg. Ennek példáit látjuk ebben az időszakban. Szatmár megye például 1610-ben sérelmesnek tartotta, hogy II. Mátyás a megyei főispán hivatalát a szatmári várkapitánysághoz kötötte, amelyről a nádort és a megyét is levélben értesítette. Ez azonban a poszt azonnali elfoglalását nem akadályozta meg.¹⁴⁸ Vas megye nemessége a már beiktatott Nádasdy Ferenc tevékenységét nézte rossz szemmel 1636-ban, mert fiatalsága miatt alkalmatlannak tartotta a főispáni feladatkör ellátására. II. Ferdinánd azonban nem mozdította el állásából Nádasdyt.¹⁴⁹ Ebben az esetben természetesen alapvetően meghatározta a rendi tiltakozás kereteit, hogy a kinevezett főispán a megye legvagyonosabb arisztokratája volt, akinek ősei már 1535-től szüntelenül betöltötték a tisztséget.¹⁵⁰ Elő-

145 Horváth L.: Pest-Pilis-Solt vármegye kialakulása i. m. (4. jz.) 146.

146 Borosy A.: Közigyelési iratok i. m. (91. jz.). 220.

147 Pálffy G.: A Magyar Királyság i. m. (12. jz.) 313–314.

148 Regeszták Szatmár vármegye jegyzőkönyvéből 1593. május 1–1616. augusztus 6. S. a. r. Balogh István. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1986. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár közleményei II.: Közlemények 1.) 307. folio.

149 Tóth Péter: Vas vármegye közgyyelési jegyzőkönyveinek regesztái. II. 1601–1620, 1631–1641. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 1992. (Vas Megyei Levéltári Füzetek 5.) 1678–1679. regeszta

150 Dominkovits Péter–Pálffy Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században. Századok 144. (2010) 789–790.

fordulhatott végül, hogy a megyegyűlés a főispánok beiktatását feltételekhez – például korábbi státútumok megerősítéséhez – kötötte.¹⁵¹

Pest megye 1655-ben az iménti példákban említetteknel lényegesen nagyobb elszántsággal küzdött Balassa Imre elmozdításáért. A helyi köznemesség hivatalos tiltakozásaiban a középkori kiváltságainak jogszerűtlen elvételét hangoztatta, de nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Balassa nógrádi főkapitánysága alatt a megye köznemessége és lakossága saját bőrén tapasztalhatta meg a fiatal arisztokrata természetét, bár ezzel kapcsolatosan források hiányában csak találgathatunk. Egyrészt a váci tizedek bérlete kapcsán Balassa lényegesen magasabb összeget fizetett Püsky Jánosnak, a váci egyházmegye apostoli adminisztrátorának, mint a korszakból ismert legmagasabb, illetve a kortársak által becsült bevétel, amelyek összege egyformán 4000 forint körül ingadozott.¹⁵² A várkapitány a veszteségek megelőzése érdekében kénytelen lehetett tűzzel-vassal behajtani a remélt, vagy legalább a kifizetett összeget. Nem szabad elfelejteni, hogy nógrádi várparancsnokként ő rendelkezett Pest megye ingyenmunka-kötelezettsége vagy annak készpénzmegváltása felett. A megyei nemesség nyilvánvalóan értesült arról is, hogy Balassa befolyásos pártfogói patronáltjukat minden alkalommal megvédték a hátrányos jogkövetkezményektől. Ezért úgy számolhattak, hogy esetleges önkényeskedéseire semmilyen fórumon nem nyerhetnek orvoslást. A vitában közvetlenül érintett felek tehát jól ismerték egymást, amikor 1655-ben egymásnak feszültek az indulataik és érveik.

A Pest megyei nemesek tulajdonképpen már a kezdet kezdetén szorongatott helyzetben voltak, ennek megértéséhez azonban a problémát tágabb összefüggéseiben kell megvizsgálnunk. III. Ferdinánd – miként azt az esztergomi érseknek szóló levelében írja – királyi hatalma teljességéből fakadóan nevezte ki Balassát Pest megye főispánjának.¹⁵³ A rendi korszak jogfelfogása és a későbbi jogtudósok véleménye szerint is a királyt csaknem korlátlan kinevezési jogkör illette meg.¹⁵⁴ Az uralkodót legfeljebb az udvari körök és a magyar tanácsosok egyöntetű véleménye bírhatta volna meghátrálásra, de ennek még a lehetősége sem merült föl.

A középkori királyi tanács megszűnését követően Bécsben alakult ki a magyar főpapok és világi arisztokraták köréből egy szervezett kereteket nélkülöző

151 *Degré Alajos*: Megyei közgyűlések a XVI–XVII. századi török háborúk korában. In: *Új: Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Vál., szerk., jegyz., utószó: Mezey Barna. Osiris, Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) 171.

152 *Szarka Gy.*: i. m. (31. jz.) 354.

153 MOL A 35 1655. No. 408. „[...] ex regiae potestatis nostrae plenitudine et gratia [...] honorem supremi comitis comitatum Pestiensis et Pilisiensis fideli nostro spectabili ac magnifico comiti Emerico Ballassi de Gyarmat (tit) benigne contulerimus [...]”

154 A királynak jogában állt az országban a hivatalok élére saját embereit kinevezni, ez alól csupán a nádorok és az alispánok jelentettek kivételt. *Martin von Schwartzner*: Statistik des Königreiches Ungern. I–III. 2. verm., verb. Ausg. Ofen, 1809–1811. II. Theil. IV. Abschnitt, 36. §. 115.; *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Osiris, Bp., 2000. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) 68.; Magyar alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna. 5. átd. kiad. Osiris, Bp., 2003. (Osiris tankönyvek) 94.

magyar tanács. Ennek tagjai azonban szinte sohasem tudtak egyhangúan fellépni, mivel a vallási, családi, regionális érdekek megosztották a tagokat.¹⁵⁵ Már a 16. század második felében is jelentkeztek a világi és az egyházi körök közötti törésvonalak, amelyek megakadályozták azt is, hogy betöltsék a nádori tisztséget 1562 és 1608 között.¹⁵⁶

Az ezt követő időszakban a helyzet a magyar rendiség térnyerése miatt megváltozott. A 17. század első kétharmadában a nádorok és az esztergomi érsekek közötti rivalizálás nyomta rá bélyegét a magyar politikai életre. Esterházy Miklós nádor és Pázmány Péter politikai csatározásai már-már közismertek, legyen szó akár az Erdéllyel szemben tanúsított politikai magatartásról vagy az érsek nádorral szemben támasztott méltóságbeli elsőbbségéről.¹⁵⁷ A két nagy formátumú államférfi közötti vetélkedés kiterjedt még a protokoll területére is, például a koronázási lakomákon betöltött szerepükre.¹⁵⁸ Már Esterházy Miklós nádor észrevette, hogy a kancellária befolyása az ügyek végkimenetelére sokkal jelentősebb, mint az övé, és az előbbi hivatal tekintélye a 17. század későbbi évtizedeiben folyamatosan növekedett.¹⁵⁹ Az ország főkancellárja, a hivatal névleges vezetője ebben a korszakban a mindenkori esztergomi érsek, kancellárja, a tényleges irányító pedig egy nagy tekintélyű püspök volt. Esterházy tehát azt sérelmezte, hogy az érdemi ügyintézésben az egyházi előkelőségek szerepe lényegesen jelentősebb, mint az ország első világi méltóságáé.

A következő évtizedekben folytatódott a vetélkedés Lippay György érsek és Pálffy Pál nádor részvételével. A felek egyrészt az udvar központosító törekvéseivel kapcsolatosan vallottak eltérő nézeteket.¹⁶⁰ Másrészt a világi arisztokrácia jelentős része követelte a vesztfáliai béke (1648) után, hogy III. Ferdinánd a Nyugat-Európában felszabaduló haderejét csoportosítsa át a Habsburg Monarchia keleti határaitra, és űzze ki a törököt Magyarországról. Ezzel szemben Lippay felmérte a katonai és politikai realitásokat, és szembehelyezkedett az iménti törekvésekkel.¹⁶¹ Kettejük vitájának kiéleződéséhez zsoldoscsapatok Kassa-ra vezénylésének terve vezetett 1651-ben. Az Udvari Haditanács alelnöke, gróf Adolf Puchheim és magyarországi támogatója, Lippay György szorgalmazta a terv végrehajtását, ezzel szemben Pálffy elutasította a kezdeményezést. Ebben az időben Bécs Erdély ellen tervezett lépései amúgy is borzolták a korabeli ma-

155 Pálffy G.: A Magyar Királyság i. m. (12. jz.) 266.

156 Uo. 280. skk.

157 Bitskey István: Pázmány Péter. Gondolat, Bp., 1986. (Magyar História. Életrajzok) 128.

158 Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. Századok 138. (2004) 1037. skk.

159 Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. MOL, Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III.: Hatóság- és hivataltörténet 1.) 118.

160 Jedlicska Pál: Eredeti részletek a gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Stephaneum, Bp., 1910. 496.

161 Tusor Péter: Lippay IV. György. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Szent István Társulat, Bp., 2003. 300.

gyar főméltóságok idegeit, ami csaknem egy Habsburgok ellen szervezett mozgalomhoz vezetett. A főurak puhatolózó tárgyalásai végül az egyik főszereplő, Rákóczi Zsigmond halála miatt megszakadtak.¹⁶² Ilyen előzmények után teljesen természetes, hogy Pálffy Pál halála után Bécs az 1655. évi országgyűlésen nem tervezte a megürült nádori tisztség betöltését.¹⁶³ A rendi tiltakozás miatt végül III. Ferdinánd kénytelen-kelletlen lemondott arról a szándékáról, hogy továbbra is Lippay György érsek töltsse be a helytartói posztot. Az ország első méltóságára a mindenkori uralkodó négy jelöltet terjesztett az országgyűlési követek elé, akik fejenkénti szavazással választották meg a nádort. Az esztergomi érsek 1655-ben a jelöltlista összeállításában megkerülhetetlen szerepet játszott, és csak olyan személyek jöhettek szóba, akikkel megfelelően tudott együtt dolgozni. E feltételnek nem felelt meg Zrínyi Miklós horvát bán, aki az udvarban számos baráttal és pártfogóval rendelkezett, jóllehet Puchheim és Lippay György nem tartozott közéjük. Ugyanennek a kritériumnak nem tett eleget a korábbi kétszeres jelölt, Forgách Ádám.¹⁶⁴

A magyar tanács tagjai, és különösen az esztergomi érsek mindemellett olyan személyeket kívántak a nádorjelölti listán látni, akik képesek maguk mögé állítani az országgyűlési küldöttek nagy többségét. E kritériumnak Wesselényi maradéktalanul megfelelt, hiszen a 17. századi nádorválasztásokat összehasonlítva messze a legnagyobb többség támogatásával foglalhatta el tisztségét.¹⁶⁵ A példátlan összefogás néhány arisztokrata, mint például Batthyány Ádám, Lippay György, Nádasdy Ferenc, Csáky István együttműködésének volt köszönhető.¹⁶⁶

A fentebbiek miatt a kortárs politikai elit Wesselényiben az érsek emberét látta, akire az országgyűlési rendek még 1681-ben is így emlékeztek. A megválasztott nádort maga Lippay figyelmeztette arra 1659-ben, hogy kizárólag neki köszönheti a méltóságát.¹⁶⁷

Mindezek ismeretében felvetődik a kérdés, hogy Wesselényi cselekedetei mennyiben kerültek összhangba a várakozásokkal, milyen mértékben támogatta az érsek politikai céljait. Hiszen e két főméltóság döntő hatást gyakorolt a Pest megyei főispáni címért vívott küzdelemre.

Lippay politikai pályája során – a korban nem egyedülálló módon – mindig támogatta rokonait a különböző ügyekben. Lippay Gáspárnak 1637-ben

162 *Péter Katalin*: A magyar romlásnak századában. Gondolat, Bp., 1975. (Magyar História) 96. skk.

163 *Jean Bérenger*: Les „Gravamina”. Remontrances des Diètes de Hongrie de 1655 a 1681. Recherches sur les fondements du droit d’État au XVIIe siècle. PUF, Paris, 1973. (Publications de la Sorbonne. Documents 23.) 100. és *Bérenger, J.–Kecskeméti K.*: i. m. (47. jz.) 73.

164 *Péter Katalin*: Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar királyságáról. Századok 106. (1972) 655.; *Várkonyi G.*: Wesselényi nádorrá választása i. m. (60. jz.) 104.; *Bárfai Szabó L.*: A Forgách család i. m. (103. jz.) 412.

165 *Várkonyi G.*: Wesselényi nádorrá választása i. m. (60. jz.) 105.

166 *R. Várkonyi Ágnes*: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. Argumentum, Bp., 2005. 581.

167 *Toma K.*: i. m. (48. jz.) 120.

két faluval kapcsolatos birtokjogi vita rendezésében ígért támogatást. A hozzátartozókat támogató magatartás már 1634-ben kivítva Draskovich György váci püspök rosszállását.¹⁶⁸ Az időközben esztergomi érsekké kinevezett Lippay György az 1650-es években Balassa Imre pályafutását egyengette. Már 1652-ben közbenjárt az engedély nélküli portya elsimítása érdekében. Támogatta testvére vejének a gyarmati várkapitányság örökletessé tételét illető kérését 1655 júliusában. Így okkal feltételezhető, hogy 1657 elején az érsek Balassa füleki főkapitányi kinevezését is támogatta. Végezetül, bár egyértelmű, sőt még közvetett utalással sem rendelkezünk a kérdésre vonatkozóan, okkal feltételezhetjük, hogy 1658–1659-ben ugyancsak ő segített megtartani Balassa Imrének a várkapitányi posztot. A Haditanács ugyanis már 1657 végén eldöntötte, hogy a gyarmati parancsnokot leváltja. Előbb azonban az eljárás felfüggesztését kellett tudomásul vennie, majd I. Lipót döntése alapján Balassa visszahelyezését. Kizárólag az uralkodó döntése készíthette az Udvari Haditanácsot meghátrálásra, akit feltehetően a magyar ügyek tekintetében egyik legnagyobb befolyással rendelkező tanácsadója, Lippay György győzhetett meg a megbocsátás szükségességéről. Ezt támasztja alá az a tény, hogy az esztergomi érsek még két hónappal Lippay Borbála halála után,¹⁶⁹ 1659 júniusában is közbenjárt az uralkodónál, hogy Wesselényi Ferenc ne büntethesse meg a gyarmati várkapitányt egy közelebről ismeretlen ügyben. Erről Lippay György a következő sorokban tájékoztatta a nádort: „Az en alazatos instantiamra, iratot ő Felsege, egy szep hant prieflt kegyelmednek, es hogy az rossz Balassi embertelenszen megh ne indullion kegyelmed, mert az nem artot semmit kegyelmednek [...]”¹⁷⁰

Az esztergomi érsek katonai kérdésekre gyakorolt befolyását biztosította az a körülmény, hogy az Udvari Haditanács alelnökét, Adolf Pucheimot 1657-ben barátjának nevezhette,¹⁷¹ és politikai barátságuk már az évtized elején is fennállhatott, mint azt a kassai beszállásolás során egymást támogató álláspontjuk kapcsán láttuk.

Wesselényi 1655 júliusában pártolta az Udvari Haditanács előtt Balassa főkapitányságának örökletessé tételét, amelyről fentebb már említést tettünk. Ezt követően úgy tűnik, hogy egy darabig támogatta Balassa főispáni kinevezését is – ha hihetünk Lippay Györgynek –, de valami hirtelen álláspontja megváltoztatására készítette. Ezzel kapcsolatban Lippay a következőket vetette papírra: „Ami a nádort illeti, nem tudom, hogy honnan származik a fordulat, kétségkívül egy rossz szándékú ember konkolyt vetett, amikor ugyanis Jolsván együtt voltunk,

168 Szeretném megköszönni tanáromnak, Tusor Péternek, hogy rendelkezésemre bocsátotta történelem szakos szakdolgozatát. *Tusor Péter: Zombory Lippay György levelei királyságbeli főurakhoz. Szakdolgozat. ELTE BTK, 1994. 13.: 31. jz.*

169 Lippay Borbála 1659. április 27-én váratlanul, egy gyors lefolyású betegségben halt meg. Ld. ELTE EK Kt. G 148. p. 35.

170 *Tusor P.*: Lippay levelei i. m. (168. jz.) 237. (az irat jelzete: MOL E 199 a. II. 65. No. 34.)

171 Uo. 199.

akkor megállapodtunk arról, hogy Felségetek rendelkezése teljességgel törvényes [...].¹⁷²

A jolsvai találkozóra 1655. szeptember 17. és 1655. október 9. között került sor, mivel a nádor ekkor tartózkodott a felvidéki fürdőhelyen.¹⁷³ A fordulat pedig 1655. november 9. előtt megtörtént, mivel Wesselényi ezen a napon írta Pest megyének az ellenállásra buzdító levelét. Lippay sajnos nem árulja el azt, hogy kit tart felelősnek a nádor álláspontjának megváltoztatása tekintetében. A nádot nézeteinek felülvizsgálatára talán Pest megye követeinek látogatása bírhat rá, illetve a Balassa Imre iránt érzett ellenszenvé,¹⁷⁴ de az is előfordulhat, hogy a kortársak által sokat kárhozottatott ingatag természete mutatkozott meg az ügyben.¹⁷⁵

Ezt követően azonban a Wesselényi és Lippay közötti összhang már nem állt helyre. Erre utal, hogy Wesselényi 1657-ben Koháry Istvánt támogatta a füleki főkapitányi posztért folytatott versenyben.¹⁷⁶ Az egyetértés tartós megszűntét dokumentálják az érsek 1659. május 15-én a nádornak küldött sorai: „Iria kegyelmed hogy az en paranchiolatimhoz akaria magat alkalmaztatni. Adna Isten nem paranchiolatomhoz, mert az engemet nem illet, hanem enni rendbeli sok szep attiai intessemhez, keresemhez, tanachimhoz, alkalmaztatta uolna eddighis uagy alkalmaztatna ezutan magat. De külömben talalom az dolgot, minden neuzett igiekezetemnek, es Istenes keuansagomnak magamual edgiütt semmi tekintetett nem latom kegyelmednel, io aianlasom, nagy szeretetem, szolgálatra ualo igiekezetem, ugy tapasztalom mind meregh es gianossagh kegyelmednel.”¹⁷⁷

172 MOL A 33 1656. No. 1. fol. 560r. „Ad dominum Palatinum quod attinet, nescio unde fit ista revolutio, sine dubio aliquis inimicus homo superseminavit Zysania, quando fuimus simul in Jolsva unanimes voto conclusimus Majestatis Vestrae dispositionem omnino esse justam [...]”

173 Köszönettel tartozom Szabó András Péternek, aki önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta Wesselényi Ferenc itineráriumának részletét. A nádor jolsvai tartózkodására vonatkozó adatok és hivatkozások a készülő munkából származnak. A szeptember 17-én kelt levélre vonatkozóan ld.: MOL N 6 Archivum palatine comitis Francisci Wesselényi 2. k. fol. 21r–v. Az október 9-én kelt levél: MOL A 21 3. d. Fasc. g. No. 488. A nádor egy nappal később már Szendrőről keltezte levelét. MOL E 190 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, A Rákóczi család levéltára 23. cs. No. 6905.

174 Balassa Imre és Wesselényi Ferenc rossz kapcsolatának gyökerei egy török rab körüli vitára vezethetők vissza, amelynek időpontja ismeretlen. Ld. Nagyajtai Cserei Mihály *Históriája*. A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Emich, Pest, 1852. (Újabb Nemzeti Könyvtár) 62–63. hasáb. 1659-ben már rossz véleménye volt Wesselényi Ferencnek Balassáról. Ld. *Borosy A.*: *Közgyűlési iratok* i. m. (91. jz.) 30.

175 *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. 1664–1671. I–II. MTA, Bp., 1876. I. 26.; *Thaly Kálmán*: Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez 1653. Századok 2. (1868) 638.; *J. Újváry Zsuzsanna*: A hazaszeretnek és a haza veszedelmének megjelenítése Wesselényi Ferenc leveleiben. http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Ujvary_Zs.pdf (A letöltés ideje: 2009. nov. 20.) 2–3.

176 A szécsényi seregszék jegyzőkönyve i. m. (25. jz.) 28.

177 *Tusor P.*: Lippay levelei i. m. (168. jz.) 231. (az irat jelzete: MOL E 199 a. II. 65. No. 27.)

A magyar politikai élet két főszereplője közötti összhang tehát 1655 őszén megbomlott és 1659 nyaráig nem állt helyre. Az udvar és Lippay György maga is hiába remélte tehát, hogy Wesselényi megválasztásával a nádor és az esztergomi érsek közötti rivalizálás nyugvópontra jut. A Pest megyei főispáni címért folytatott vita kapcsán ismét a két fél szembenállásával találkozunk.

A nézeteltéréseket nem lehet egyszerűen az egyházi és világi vezetők vitájának tekinteni, mivel Szelepcsényi György nyitrai püspököt egyéni érdekei miatt a Balassa kinevezését ellenzők táborában találjuk. Természetesen Szelepcsényi egy bizonyos határon túl nem helyezkedhetett szembe felettesével, de a nádor támogatása és az ő közbenjárása elodázhatta a beiktatás időpontját. A vita kimenetelét 1655–1656 telén eldöntő tényezőket tehát az uralkodói hatalom teljességében (*plenitudo potestatis*) és a fentebb bemutatott törvényi helyzetben találhatjuk meg. Nem lebecsülendő tényező természetesen Lippay György érsek kitaratása sem, amelyet egyrészt személyes érintettségével magyarázhatunk; másrészt viszont azzal a körülménnyel, hogy egyik bizalmasa pozícióját kívánta erősíteni a világi arisztokrácia soraiban, ahol ekkoriban meglehetősen kevés támogatója akadt a Habsburgokat pártoló politikájának.¹⁷⁸ Wesselényi Ferenc helyesen ismerte fel 1655-ben, hogy a vita Pest megye számára kedvező rendezéséhez országgyűlési törvényre van szükség.

Az 1659. évi országgyűlésen a kérdés ismét napirendre került, és miként láttuk, más eredmény született, mint négy évvel korábban. A vitát eldöntő tényezők és körülmények jelentős része homályban maradt. Az alsóház könnyedén felvette az ország sérelmei közé a Pest megyei főispán törvényellenes kinevezését. A felsőházi vitákat azonban nem tudjuk rekonstruálni, csupán találgathatunk velük kapcsolatban. Balassa támogatói meglehetősen kevesen lehettek a felsőház padsoraiban. A házelnök, Wesselényi nádor ekkor már az ellenfelei sorába tartozott. Gróf Forgách Ádám ugyancsak a haragosai közé számítható szolgálati vitáik, valamint egy birtokper miatt.¹⁷⁹ Korábban láttuk, hogy Balassa Imrének a családtagjaival is nézeteltérése támadt: Balassa II. Bálinttal szemben a gyarmati pincéi, Balassa Ferencsel a várkapitányi kinevezés miatt.¹⁸⁰ Balassa Imre támogatottsága, láttuk, hogy még az egyházi renden belül sem volt egyértelmű, e helyütt elegendő csupán Szelepcsényi György tevékenységére gondolnunk. Sőt a rokoni szálak 1659 tavaszi elszakadása után már Lippay György számára is kényelmetlenné válhatott a szolgálati fegyelmet folyamatosan megszegő főúrhoz fűződő politikai kapcsolata. Rákóczi Lászlóval ápolt barátsága feltehetően továbbra is megmaradt. Wesselényi Ádám nádorfői 1656. márciusi füleki temetését követően időt szakítottak egy kötetlen négy szemközti beszélgetésre, valamint 1658 szeptemberéből is tudunk egy közös ebédjükéről.¹⁸¹ Az országgyűlésen azonban ilyen csekély számú támogatóval nem lehetett megakadályozni a főispáni poszt elvesztését.

178 *Tusor P.*: Lippay IV. György i. m. (164. jz.) 300.

179 *Bártfai Szabó L.*: A Forgách család i. m. (103. jz.) 413.

180 MOL P 11 Ser. 1. Fasc. VIII. No. 203.

181 Rákóczi László naplója i. m. (58. jz.) 210. és 362.

A Balassa Imre főispán 1655. évi uralkodói kinevezése elleni Pest megyei tiltakozás, majd a királyság nádora, Wesselényi Ferenc által is támogatott fellépés szemléletesen mutatja a magyar rendek érdekérvényesítésének lehetőségeit és korlátait egyaránt. A nemesek vélt vagy valós igazukon alapuló szándékainak megvalósítása III. Ferdinánd és az egyházi főrendeket vezető Lippay György érsek-főkancellár akaratával szemben még a nádor határozott és Szelepcsényi György kancellár szerény mértékű támogatása mellett is lehetetlennek bizonyult. Az uralkodói kinevezést, illetve a beiktatási rendelet végrehajtását csak késleltetni tudták, de megakadályozni nem. Az 1659. évi pozsonyi országgyűlés azonban más kereteket biztosított a helyi érdekek érvényesítésére, hiszen ott a köznemesség viszonylag nagy létszámban jelent meg, majd egymás kéréseit pártfogolva és Wesselényi nádor támogatásával kiegészülve elég erős volt az időközben megrendült pozícióba került gróf menesztéséhez a főispáni hivatalból. Míg tehát a Pest megyei főispánság megszerzése érdekében – a magyar rendek egy részének, elsősorban feltehetően Lippay György érseknek a támogatásával – az 1655. évi diétát követően megnyitott ütközetet Balassa Imre 1656-ban megnyerte, addig az ugyanezért folyó háborút a következő (1659. évi) országgyűlésen a nádor, valamint a világi fő- és közrendek összefogása ellenében örökre elvesztette.

LÁSZLÓ PÉTER SCHRAMEK

THE DEBATE BETWEEN FERENC WESSELÉNYI, GYÖRGY LIPPAY AND IMRE BALASSA ABOUT THE LORD-LIEUTENANCY (*FŐISPÁNSÁG*) OF PEST COUNTY

The administration of the county of Pest differed in the middle ages from that of other counties in Hungary. Because of the vicinity of the capital, Buda (today Budapest), it had no *ispán* (comes) at its head, who would normally supervise the execution of royal orders, only *szolgabírák* (judices nobilium). This situation was profoundly modified in 1655, when king Ferdinand III appointed count Imre Balassa, captain of the castle of Gyarmat, as *főispán* (supremus comes) of the county of Pest. Through his wife, Balassa was related to György Lippay, archbishop of Esztergom.

The county assembly protested against this encroachment upon its privileged status, and in this was supported by palatine Ferenc Wesselényi, holder of the second highest office after the king. The assembly could also count on the support of György Szelepcsényi, bishop of Nyitra and Hungarian chancellor, who was involved in a conflict with Imre Balassa because of the disputed possession of an estate. Yet the ruler, advised by György Lippay, insisted on his decision, and thus Balassa was invested with his office early in 1656.

In 1657 Imre Balassa led a raid into the territory under Ottoman occupation, which ended with catastrophic results. The captain of Gyarmat was consequently removed from his position in the army, but in the beginning of 1659 he recovered it thanks to the intervention of an unknown patron.

During the general assembly in 1659 the nobility of the county of Pest protested again against the abolition of its medieval privilege. By sanctioning law no. 76

presented by the assembly, Leopold I deprived Imre Balassa of his office of *főispán*, and conferred the post on the palatine in office. This act had a durable influence upon the political life of Pest county. On the one hand, unlike in other counties, the rulers could not appoint the *főispán* of Pest, for the palatines were elected by the general assembly. On the other hand, the supervision that the *főispáns* exerted over the county remained rather loose in the coming centuries, for the later palatines were generally interested both in the administration of their own estates and by their official duties to other parts of Hungary and of the Hapsburg Empire.

The special status of the county of Pest survived until as late as the revolution of 1848, when the administrative and social structure of Hungary was profoundly transformed.

